

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ атындагы
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Д. 25.17.565 диссертациялык кеңеши

*Кол жазма укугунда
УДК 796,5:9103*

Артыкбаева Сонунбү Жумабековна

**СОЦИАЛДЫК ЧӨЙРӨНҮН ӨНҮГҮҮСҮНДӨ
ТУРИСТТИК ТАРМАКТЫН РОЛУ
(КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНҮН МИСАЛЫНДА)**

25.00.24 – экономикалык, социалдык жана саясий география адистиги

**География илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2018

Диссертациялык иш М.Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин экономика жана бизнес кафедрасында даярдалды.

Илимий жетекчиси: география илимдеринин доктору, профессор
Низамиев Абдурашит Гумарович

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Карыбаев Сакеш Карыбаевич,

география илимдеринин кандидаты, доцент
Жумашев Касымалы Жумашевич

Жетектөөчү мекеме: Социалдык өнүгүү жана ишкердик институту,
Бишкек ш., Манас пр., 22 а.

Диссертациялык иш 2018-жылдын “20” апрелинде саат 14.00 дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ош мамлекеттик университетинин алдындагы география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча Д.25.17.565 диссертациялык кеңешинде корголот. Дареги: 720026, Бишкек ш., Раззаков к., 51.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ош мамлекеттик университетинин борбордук китепканаларынан жана <http://arabaev.kg/ds.kg> таанышууга болот.

Автореферат 2018-жылдын “19” мартында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, география
илимдеринин кандидаты, доцент

Молдошев К.О.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. БУУнун Генералдык ассамблеясы 2017-жылды Өнүгүү кызыкчылыгындагы туруктуу туризмдин эл аралык жылы деп белгилеп, ал туруктуу экономикалык өсүш, социалдык инклюзивдүүлүк, жумуш менен камсыздоо, жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүү, курчап турган чөйрөнү, маданий баалуулуктарды жана мурастарды коргоо сыяктуу чөйрөлөрдө туризмдин ролун кеңейтүү максаттарын көздөйт. Бүткүл дүйнөлүк туристтик уюмдун (БТУ) маалыматы боюнча, 2016-жылы дүйнө боюнча 1,2 млрд. эл аралык туристтик келип-кетүү кыймылы катталган жана бул 2000-жылга салыштырганда (674 млн.) дээрлик 2 эсеге көптүк кылат. Ал эми эл аралык туризмден түшүүлөр ушул эле жылы 1,2 млрд. АКШ долларын түзүп, 2000-жылга караганда (495 млрд.) 2,5 эсе ашып түшкөн. Мында жылдык өсүү темпи 7%ды түзүп, божомолдоолор боюнча, 2017-жыл эл аралык туризм үчүн үзгүлтүксүз активдүү өсүүнүн катар сегизинчи жылы болуп калышы ыктымал. Мындан улам аталган уюмдун башкы катчысы Т.Рифаи туризмдин дүйнө элдеринин жашоо шарттарын жакшыртууга шарт түзүүсүн эске алуу менен жакынкы жылдары бардык аракеттер биринчи кезекте туризмдин курчап турган чөйрөгө терс таасирин азайтып, анын социалдык жана экономикалык кайтарымын максималдуу түрдө көбөйтүүгө багыттоо зарылдыгын баса белгилейт¹.

Адамзат коомунун ургаалдуу өсүп-өнүгүү шартында социалдык фактордун маанисинин жогорулашы коомдук өндүрүштүн интенсивдүү өнүгүүсүн камсыз кылуу менен бирге коом мүчөлөрүнүн жашоо жыргалчылыгын жакшыртууга багытталып отурат. Мындан улам Кыргыз Республикасынын социалдык мамлекет макамы, анын социалдык багыттагы рынок экономикасын түзүү саясаты социалдык чөйрөнүн, анын ичинде туризм тармагынын артыкчылыктуу багыт катары ар тараптуу изилдөө зарылдыгын шарттайт. Бул багытта туризмдин социалдык маанисин географиялык аспектиде кароо, башкача айтканда, анын тармактык жана территориялык өнүгүү факторлорун жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн иликтөө маселелери али башталыш этабында турат. Ошондой эле туризмдин экономикалык түз пайдасы (кирешелер, салыктык чегерүүлөр ж.б.) ар кандай сандык катнаштар аркылуу аныкталганы менен анын “сан түрүндө көрүнбөгөн” кыйыр түрдөгү социалдык пайдасын так аныктоо багытында илимий-усулдук иликтөөлөр талап кылынып жатат. Мына ушуга байланыштуу социалдык чөйрөнүн, анын мүнөздүү тармагы болгон туризмдин социалдык маанисин аныктоонун илимий-теориялык жана практикалык негиздерин иштеп чыгуу диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугун аныктайт.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар же ири илимий программалар менен байланышы. Диссертациялык иш 2012-2017-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүсүнүн

¹ <http://media.unwto.org/ru/press-release/2017-01-10/2017-god-mezhdunarodnyi-god-ustoichivogo-turizma-v-interesakh-razvitiya>

улуттук стратегиясы жана 2012-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасында билим берүүнүн өнүгүү стратегиясынын чегинде бекитилген илим чөйрөсүндөгү артыкчылыктуу багыттарга («Туризм жана транспорттук сектордун өнүгүшү» багыты), Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Жаны доорго – кырк кадам» программасына («Туруктуу туризм» жана «Ден соолукка инвестициялар. Жашоонун сергек образы» аттуу кадамдары) ылайык аткарылды.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты социалдык чөйрөнүн структуралык жана функционалдык өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү менен катар Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында туризм тармагынын өсүп-өнүгүүсүнүн социалдык маани-маңызын аныктоо болуп саналат.

Буга ылайык диссертациялык иште бири-бири менен байланышкан төмөнкүдөй **милдеттер** коюлду:

- социалдык чөйрөнүн азыркы коомдогу ордун жана маани-маңызын ар тараптуу жалпылоо жана автордук аныктама берүү менен анын туристтик керектөөлөрдү калыптандыруу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо; социалдык чөйрөнүн курамдык структурасын жана территориялык жайгашуу өзгөчөлүктөрүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн тактоо;

- туризмди социалдык чөйрөнүн тармагы катары ага тийгизген таасирин илимий жактан негиздөө жана анын социалдык функцияларын талдоо;

- Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында туризмди өнүктүрүүнүн жана жайгаштыруунун социалдык потенциалын аныктоо жана азыркы кыргыз туристинин социалдык портретин түзүү;

- туризм инфраструктурасынын тармактык өнүгүү жана территориялык жайгашуу абалын жана өзгөчөлүктөрүн талдоо; аймактын туризм тармагынын чарбалык ишмердүүлүгүнө социалдык-географиялык талдоо жүргүзүү менен анын өнүгүү жана жайгашуу тенденцияларын ГИС-технологиянын негизинде карталарда көрсөтүү;

- социалдык чөйрөнүн тармактар аралык территориялык комплекс катары өнүгүүсү аймакта туризмдин социалдык өнүгүүсүнүн өбөлгөсү экендигин тастыктоо; инновациялык өнүгүү алкагында жаңы туристтик ресурстарды жана кызматтарды өздөштүрүү менен тармактын динамикалуу өнүгүүсүн камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрүн негиздөө;

- мамлекеттин социалдык саясатын жүргүзүүдө социалдык туризмди өнүктүрүүнү жана жайылтууну артыкчылыктуу багыт катары кароо зарылдыгын негиздөө.

Илимий изилдөөнүн жаңылыгы төмөнкү аргументтер менен аныкталат:

- социалдык мамлекетти куруу жана социалдык багыттагы рынок экономикасын калыптандыруу шарттарында социалдык чөйрө алгачкы жолу кыргыз география илиминин изилдөө объектиси катары каралып, анын адам капиталын кайра жаратуудагы жана өндүргүч күчтөрдү жайгаштыруудагы ролу социалдык-географиялык жактан аныкталды; адамдын жашоо жыргалчылыгынын калыптануу стадияларында туристтик керектөөлөрдүн пайда болуу жана өнүгүү деңгээли такталып көрсөтүлдү;

-алгачкы жолу өзүнчө тема катары туризм тармагынын социалдык мааниси анын ишмердүүлүгүнүн эң башкы функциясы экендиги негизделди жана анын теориялык жана илимий-методикалык жоболору тереңдетилди;

-Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында туризм тармагынын өнүгүү жана жайгашуусунун социалдык потенциалы аныкталуу менен типтүү кыргыз туристинин социалдык портрети түзүлдү;

-аймактын деңгээлинде туризмдин өнүгүү жана жайгашуусунун социалдык маанисин жогорулатуунун багыттары сунушталды жана социалдык чөйрөнүн тармактык өнүгүүсүнүн туристтик керектөөлөрдү калыптандыруудагы мааниси стадиялык негизде такталды;

-социалдык туризмди жайылтуу мамлекеттин социалдык саясатынын артыкчылыктуу багыты катары негизделүү менен анын мааниси жана тиешелүү түрлөрү аныкталды.

Иштин практикалык маанилүүлүгү. Диссертациянын материалдары Кыргызстанда ар кандай мамлекеттик жана аймактык өнүгүү программаларында туризм тармагынын социалдык маанисин жана натыйжаларын кошо кароо зарылдыгын тастыктайт; социалдык комплекс жана туризм чөйрөсүндө аракеттенген мамлекеттик органдар тарабынан укуктук-ченемдик жана уюштуруучулук-экономикалык материалдарды даярдоодо, социалдык коргоо ишин жайылтууда, социалдык маанидеги бизнес-структураларды түзүүдө, ошондой эле өкмөттүк эмес, профсоюздук ж.б. уюмдар тарабынан максаттуу иш-чараларды өткөрүүдө колдонулушу мүмкүн. Илимий-теориялык изилдөөлөрдүн айрым натыйжалары Баткен областтык администрациясынын жана Ош шаарынын мэриясынын тийиштүү структуралары, ошондой эле ОшТУнун окуу бөлүмү тарабынан пайдаланылды.

Изилдөөнүн экономикалык маанилүүлүгү. Диссертациялык иштин натыйжалары Кыргызстандын түштүк аймагында туризм тармагын анын экономикалык маанисин арттырууну эске алуу менен пропорционалдуу жайгаштырууга мүмкүнчүлүк түзөт; туристтик инновациялык иш-аракеттерди киргизүү боюнча сунуштар жалпы социалдык чөйрөнүн материалдык-техникалык базасын заманбап талаптарга шайкеш келтирүүгө жана калктын, ишканалардын жана аймактардын социалдык-экономикалык деңгээлин жогорулатууга шарт түзөт.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору:

1.Кыргыз Республикасында социалдык мамлекетти куруу, социалдык багыттагы рынок экономикасын калыптандыруу жана натыйжалуу социалдык саясатты жүргүзүү шарттарында социалдык чөйрөнүн жана туризмдин социалдык тармак катары теориялык жана илимий-усулдук жактан негизделиши; адамдын жашоо жыргалчылыгынын калыптануу стадияларында туристтик керектөөлөрдүн пайда болуу жана өнүгүү деңгээлинин такталышы; социалдык чөйрөнүн курамдык структурасынын өзгөчөлүктөрүн автордук көз карашта аныктоо.

2.Кыргызстандын түштүк аймагында туризмди өнүктүрүүнүн жана жайгаштыруунун социалдык потенциалынын жана анын структуралык

элементтеринин аныкталышы; азыркы типтүү кыргыз туристинин социалдык портретинин түзүлүшү; туризм инфраструктурасынын өнүгүү жана жайгашуусунун, анын чарбалык ишмердүүлүгүнүн социалдык-географиялык талдоосу (анализи).

3. Аймакта туризмдин өнүгүү жана жайгашуусунун социалдык маанисин жогорулатуунун багыттары; социалдык чөйрөнү тармактар аралык территориялык комплекс катары өнүктүрүү аркылуу туризмди социалдык өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү: социалдык чөйрөнүн тармактык-стадиялык өнүгүүсү туристтик керектөөлөрдүн калыптануусун шарттайт; аймакта жаңы ресурстарды өздөштүрүүгө жана рынокко алып чыгууга сунуш кылынган туристтик инновацияларды кийирүү жолдору.

4. Өлкөдө социалдык саясатты ишке ашыруунун артыкчылыктуу багыты катары негизделген социалдык туризмди өнүктүрүү жана жайылтуу жолдору, анын калктын тиешелүү социалдык катмарларына багытталган түрлөрү жана формалары.

Автордун жеке салымы. Мамлекетте натыйжалуу социалдык саясатты жүргүзүү үчүн социалдык чөйрөнү жана анын маанилүү тармагы катары туризмди изилдөөнүн зарылдыгы негизделди; социалдык чөйрөнүн учурдагы мааниси, курамдык түзүлүшү жана территориялык жайгашуу өзгөчөлүктөрү автордук көз карашта иликтенди. Кыргызстандын түштүк аймагында туризмдин социалдык потенциалын аныктоо менен анын өнүгүү жана жайгашуу деңгээлине социалдык-географиялык талдоо жүргүзүлдү; азыркы типтүү кыргыз туристинин социалдык портретин түзүүгө аракет жасалды. Социалдык чөйрөнүн комплекстүү өнүгүүсү туристтик керектөөлөрдү калыптандыруунун зарыл шарты экендиги далилденди. Өлкөдө социалдык саясатты ишке ашыруунун артыкчылыктуу багыты катары социалдык туризмди жайылтуу зарылдыгы негизделди. Аймакта туризмдин социалдык жактан өнүгүүсүнүн жана жайгашуусунун карталары түзүлдү.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо жана жайылтуу. Диссертациянын негизги жыйынтыктары, жоболору жана усулдук иштелмелери аймактык, республикалык жана эл аралык илимий конференцияларда талкууланды жана илимий журналдарда жарыяланды.

Макалаларды жарыялоо. Диссертациянын материалдары боюнча жалпы көлөмү 20 б.т. түзгөн 24 илимий макала жарык көрдү.

Иштин түзүлүшү материалды жазуу логикасы, илимий иштин жоболорунун себептик-натыйжалык өз ара байланыштарын сактоо, теориялык иштелмелерден усулдук чечүүлөргө жана практикалык сунуштарга кезектешип өтүү талаптары менен аныкталды. Диссертация киришүүдөн, 3 бөлүмдөн, корутундудан жана адабияттардын тизмесинен туруп, 16 таблица, 7 сүрөтчйме жана 4 картаны камтыйт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу, анын максаты, милдеттери, илимий жаңылыгы, коргоого коюлган жоболор, практикалык маанилүүлүгү жана апробация деңгээли чагылдырылды.

I бөлүмдө социалдык чөйрөнү жана туризмди социалдык тармак катары изилдөөнүн теориялык жана илимий-усулдук негиздери каралды. Башкача айтканда, аталган комплекстин азыркы коомдогу орду жана мааниси, курамдык маңызы жана территориялык жайгашуу өзгөчөлүктөрү иликтенүү менен туризмди социалдык чөйрөнүн тармагы катары кароонун жана анын социалдык маанисин аныктоонун илимий-усулдук негиздери такталды.

“Социалдык чөйрө” категориясы салыштырмалуу эски түшүнүк болгону менен анын социалдык маңызын географиялык көз карашта кароо жаңы башталыш десек болот. Анткени, азыркы учурда аталган комплекстин көрсөтүү кызматынын структурасы жана масштабы кеңейип жатканы менен анын жайгашуусу өлкө боюнча, анын ичинде аймактар, шаарлар менен айылдардын ортосунда кескин айырмалуу. Буга байланыштуу социалдык чөйрө география илиминин жаңы изилдөө багыты болгондуктан анын теориялык базасы, мааниси, структурасы ж.б. жактары боюнча бирдиктүү ой-пикирлер калыптана элек. Мында география илими изилденип жаткан сектордун географиялык аспектинин эле эмес, анын ишмердүүлүгүн комплекстүү көз карашта – экономикалык, социалдык, коомдук-саясий жана экологиялык жактарын кароого багытталганын баса белгилеп кетебиз.

Коомдо туристтик суроо-талаптын пайда болушунун жана туруктуу мүнөздө калыптанышынын баштапкы баскычы «комфорттуу жашоо» түшүнүгү менен аныкталат. Ал негизинен 2 структуралык компоненттен – адамдын жумуш ордунан жана турак-жай жана турмуш-тиричилик жыргалчылыктарынан туруп, туристтик керектөөлөрдүн деңгээлин аныктайт.

Кыргызстанда социалдык чөйрөнүн мамлекеттин экономикалык түзүмүндө бир бүтүн чарбалык комплекс катары өнүгүүсү анын социалдык багыттагы стратегиясы, рынок экономикасынын социалдык багыттагы моделин куруу аракети менен аныкталат. Илимий иштин максатына ылайык, социалдык чөйрөнүн азыркы коомдогу функциялары негизделди: коомдогу жана өндүрүштөгү кайра жаратуу процесси; аралыкты басып өтүү; жумуш ордун түзүү; жумуш жана эс алуу убактарын рационалдуу пайдалануу; жагымдуу жумуш атмосферасын түзүү; коомдо социалдык стабилдүүлүктү камсыздоо.

Калкты тейлөө кызматтары менен камсыздоо маселеси социалдык багыттагы ишкана-уюмдардын санын көбөйтүү менен гана чечилбейт, ал көрсөткүч мындай ишкана-уюмдардын рационалдуу жайгашуусу менен тыгыз байланышта. Башкача айтканда, тигил же бул ишкананын кызматынан пайдаланууда кардардын ага баруу аралыгы да чечүүчү ролду ойнойт. Мисалы, биздин эсептөөлөр боюнча, кардардын жөө абалында коомдук тамактануу жана тамак-аш азыктарын сатуучу жайларга баруусу 400-500 м ден, турмуш-тиричилик кызматтары, же бут кийимдерди оңдоо, чач алдыруу, мончого түшүү сыяктуу кызматтарды алуу үчүн баруусу 1000 м ден ашса, ал кызматтардан баш тартууга же кийинкиге калтырууга алып келиши мүмкүн.

Албетте, социалдык чөйрөнү өнүктүрүүдө мамлекеттин социалдык саясаты маанилүү орунду ээлейт: калкты социалдык жактан коргоо, калктын жашоо деңгээлин көтөрүү, турак-жай менен камсыздоо, массалык спортту өнүктүрүү ж.б. Мындай иш-чаралар максаттуу тармактык программалар аркылуу жана калктын айрым социалдык катмарларына жардам көрсөтүү аркылуу жүргүзүлөт.

Географиялык көз караштан алганда, коомдук өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуунун бир багыты болуп социалдык чөйрөнү территориялык уюштуруу саналат. Мында анын негизги өзгөчөлүгүн эске алуу талапка ылайык. Изилдөөлөр аталган чарбанын объектилеринин территория боюнча туура жайгашуусу экономикалык киреше алуунун жана социалдык пайда табуунун негизги өбөлгөсү экендигин көрсөттү.

Социалдык чөйрөнүн өнүгүүсүн экономикалык жана социалдык географиянын усулдук негизинде кароодо да өзгөчөлүк бар: аталган комплекстин өнүгүүсүндө биринчи кезекте экономикалык натыйжалуулукка көңүл бурбай, алынуучу социалдык пайдага басым жасоо талапка ылайык. Анткени, социалдык чөйрөнүн иштешинен эң оболу өлкөнүн калкы ар тараптуу пайда табат.

Демек, социалдык чөйрөнүн социалдык география илими тарабынан азыркы мезгилде ар тараптуу каралышы белгилүү окумуштуу-географ Н.Н.Баранскийдин бир мезгилдеги кабатырлануусун жокко чыгарат десек болот. Тактап айтканда, ал өз эмгегинде физикалык география менен экономикалык географиянын ортосунда ашыкча ажырымдын келип чыгышынан “адам унутта калып жатканын” эскертип кеткен².

Биздин оюбузча, социалдык география адамдын демографиялык көрсөткүчтөрү менен катар анын социалдык жүрүм-туруму өндүү мүнөздөмөлөрүн түздөн-түз кароо менен физикалык география менен экономикалык географиянын ортосундагы туташтыруучу көпүрө кызматын аткарат.

Албетте, тигил же бул тармактын жайгашуу маселелерин кароодо оболу алардын курамдык маңызын иликтөө талапка ылайык. Анткени, чарбанын структуралык курамы территориялык жайгашууга түздөн-түз таасир этүүчү фактор болуп саналат. Бул максатты ишке ашырууда биринчи кезекте «социалдык чөйрө» категориясына түшүнүк берип өтөбүз. Ооба, бүгүнкү күнгө чейин бул категорияга бир тараптуу илимий аныктама бериле элек жана анын маани-маңызы, курамы жана милдеттери боюнча да бир бүтүмдүү ой-пикирлер жок.

Ал эми география илими үчүн социалдык чөйрө – салыштырмалуу жаңы категория жана жаңы изилдөө тармагы. Адабий булактарды талдоо менен ага төмөнкүдөй аныктама беребиз: адамдардын эмгек, турмуш-тиричилик жана эс алуу процесстерин өркүндөтүү, ар түрдүү турмуштук керектөөлөрүн толук канааттандыруу менен алардын биологиялык, социалдык, экономикалык жана

² Баранский Н.Н. Избранные труды. Научные принципы географии. –Москва: Мысль, 1980. -239 с. 25-26-б.

саясий активдүүлүгүн жогорулатууга багытталган материалдык жана руханий негиздеги коомдук кайра жаратуучу тармактар түзүмү.

Буга ылайык комплекстин продукциясы ар түрдүү жана көп багыттуу. Мына ушуга байланыштуу адабий булактарды иликтөөнүн жана теориялык талдоолордун негизинде адегенде социалдык чөйрөнүн 3 функционалдык-структуралык түзүмүн сунуш кылабыз:

1.Адамды турмуш-тиричилик жактан тейлөө (социалдык-турмуш-тиричилик тобу): калкты тейлөө боюнча транспорт, калкты тейлөө боюнча байланыш, соода, коомдук тамактануу, турак-жай-коммуналдык чарба, турмуш-тиричилик жактан тейлөө, банк системасы.

2.Адамды физикалык жактан өнүктүрүү боюнча тейлөө (социалдык-физикалык топ): саламаттыкты сактоо, дене тарбия жана спорт, туризм, социалдык камсыздоо жана коргоо, курчап турган чөйрөнү коргоо.

3.Адамды руханий жактан өнүктүрүү боюнча тейлөө (социалдык-руханий топ): билим берүү, илим, маданият жана искусство, массалык маалымат чөйрөсү.

Изилдөө процессинде социалдык чөйрөнүн курамын толук чагылдыруу максатында аны объектилерге чейин бөлүп көрсөттүк: комплекс, тармактар тобу, тармактар, объектилер.

Ооба, тармактын туура аталышы, анын бир жактуу интерпретациясы жана жалпы кабыл алынышы, курамдык бөлүгүнүн так аныкталышы мамлекетте максаттуу социалдык саясатты иштеп чыгууга, жер-жерлерде натыйжалуу социалдык иштерди жүргүзүүгө шарт түзөт.

Изилдөөлөр социалдык чөйрөнү территориялык-тармактык комплекс катары аныктоо туура болорун көрсөттү. Анткени, тейлөө функциясын аткаруу жергиликтүү мүнөзгө ээ жана жергиликтүү элдин кызматтарга болгон суроо-талабы, аларды өндүрүү жана сунуштоо жолдору аркылуу жөнгө салынат.

Демек, социалдык чөйрөнүн өлкөнүн өндүргүч күчтөрүн жайгаштыруудагы жана өнүктүрүүдөгү мааниси чечүүчү ролго ээ. Тармактык жана территориялык жактан өнүккөн инфраструктура калктын жогорку деңгээлдеги жашоо жыргалчылыгын камсыз кылуу, жогорку сапаттагы эмгек ресурстарын жаратуу менен жалпы экономиканын ургаалдуу өсүп-өнүгүшүнө жетиштүү өбөлгөлөрдү түзөт. Бул илимий иште социалдык чөйрөнүн курамында туризм тармагынын комплекстүү өнүгүү жана жайгашуу өзгөчөлүктөрүн кароодо аймак катары Кыргызстандын түштүк аймагынын же Баткен, Жалал-Абад жана Ош областтарынын жана Ош шаарынын азыркы административдик чегин карадык.

КРнын Конституциясында “туризм” түшүнүгү жок болгону менен ал туризмдин өнүгүүсүн укуктук жөнгө салуунун негизги принциптерин көрсөтүп турат. Демек, адам жыргалчылыгынын социалдык жактан комплекстүү өнүгүүсү, ага көмөктөш болуучу туризм тармагын калыптандырууга зарыл шарттарды түзүү жана аны мамлекет тараптан жөнгө салуу маселелери конституциялык-укуктук негизге ээ.

Социалдык чөйрөнүн азыркы коомдогу маанисин жана өнүгүү зарылдыгын кароодо анын илимий-усулдук негиздерин иликтөө талапка ылайык. Изилдөө темасына ылайык, социалдык чөйрөнүн жана туризмдин өнүгүүсүнүн негизги көрсөткүчтөр системасына төмөнкүлөр кирет: материалдык-техникалык базанын өнүгүү абалы, туристтик агымдын көлөмү, жайгаштыруу каражаттарынын сыйымдуулугу, туристтик ишканалардын финансылык-экономикалык ишмердүүлүгү ж.б. Мында, мисалы, туристтик агымдын көлөмү туристтердин жалпы саны, алардын аймактагы кыдыруусунун орточо узактыгы жана тур-күндөрдүн саны менен мүнөздөлүп, төмөнкү формула менен аныкталат:

$$D = \sum_{i=1}^n T_i * t_{cpi}$$

мында D – тур-күндөрдүн саны;

i – туризмдин түрү;

T – туристтердин саны;

t_{op} – бир турист менен аймакта өткөргөн күндөрдүн орточо саны³.

Социалдык чөйрөнүн, анын ичинде туризмдин өнүгүүсүн туристтерди тиешелүү кызматтар комплекси менен камсыздоо үчүн зарыл шарттарды (ташуу, жайгаштыруу, тамак-аш менен камсыздоо, экскурсиялык программалар ж.б.) түзүү материалдык-техникалык база менен аныкталат. Материалдык-техникалык базанын өнүгүү абалынын көрсөткүчтөрү (жайгашуу каражаттарынын койкалык фонду, башка тейлөө ишканаларындагы орундардын саны ж.б.) анын тигил же бул территорияда жайгашуу кубаттуулугун аныктайт.

II бөлүмдө Кыргызстандын түштүк аймагында социалдык чөйрөнүн тармагы катары туризмдин өнүгүү жана жайгашуу деңгээли талданды. Аны менен катар аталган аймакта туризмди өнүктүрүүнүн жана жайгаштыруунун социалдык потенциалы баалоо менен туризм инфраструктурасынын өнүгүү жана жайгашуу абалы аныкталган, туризм тармагынын чарбалык ишмердүүлүгүнө социалдык-географиялык талдоо жүргүзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын азыркы өнүгүү стратегиясында туризм приоритеттүү багыттардын катарына кирет. Алсак, өлкөнүн 2013-2017-жылдарга карата Улуттук туруктуу өнүгүү стратегиясында туризм биринчи кезекте социалдык маселелерди чечүүдө маанилүү ролду ойноп, алдыда ишке ашырылуучу айрым ири долбоорлор белгиленген.

Туризмдин социалдык потенциалы курамы боюнча кандай элементтерден турат? Ага төмөнкүлөр кирет: калктын демографиялык негизги статистикалык көрсөткүчтөрү (саны жана анын динамикасы, улуттук, жыныстык жана курактык курамы, жайгашуу жыштыгы, урбанизация, жашоонун орточо узактыгы ж.б.), социалдык абалы, билим деңгээли, үй-бүлөлүк түзүмү, үй чарбаларынын киреше табуу мүмкүнчүлүктөрү, бош убакыт фондунун өсүшү, миграция кыймылы ж.б.

³ Помелова Е.В. Въездной туризм и его влияние на социально-экономическое развитие региона. Дисс. канд. экон. наук. –Санкт-Петербург, 2006. -180 с. 46-47-б.

Расмий статистикалык маалыматга ылайык, Кыргызстандын калкынын саны 2017-жылдын башына 6140 миң адамды түзгөн. Калктын санынын өсүүсүнө табигый өсүү чечүүчү таасир тийгизет. 2016-жылы калктын санынын жылдык өсүү темпи 2%ды түзгөн жана бул дүйнөлүк көрсөткүчкө салыштырганда бир топ жогору болуп саналат – бул мезгилге дүйнөлүк көрсөткүч 1,2%ды түзгөн. Калктын улуттук, жыныстык жана курактык курамы – туристтик агымдын көлөмүн жана кызматтардын “ассортиментин” аныктоочу маанилүү социалдык көрсөткүч. Кыргызстанда 80ден ашуун улуттун өкүлдөрү жашайт. Туристтик сунуш стратегиясында ар улуттун менталитетин, салт-санааларын, көндүмдөрүн жана каалоолорун эске алуу зарыл. Өлкө калкынын жыныстык курамы аялдардын санынын бир аз (83305ке көп же 50,7%ды түзөт) көптүгү менен мүнөздөлөт. Республиканын калкынын маанилүү көрсөткүчү болуп анын курактык курамы, башкача айтканда, эмгекке жарамдуу курактан жаш, эмгекке жарамдуу жана эмгекке жарамдуу курактан улуу топтордун катышы эсептелет. Мисалы, 2017-жылдын башына калктын жалпы санынын 33,6%ын балдар менен өспүрүмдөр, 59,1%ын эмгекке жарамдуулар жана 7,3%ын эмгекке жарамдуу курактан улуу адамдар түзгөн. Урбанизация – туристтик керектөөнү генерациялоочу негизги фактор: шаардык жашоо образы, элдердин жашоосунун материалдык жана маданий шарттарынын жакшырышы, ошону менен бирге калктын жогорку жыштыгы ж.б. адамдардын башка чөйрөгө чыгуусуна, башка образда болуусуна түрткү берүүдө. Жашоонун орточо узактыгы. 2016-жылы Кыргызстанда орточо күтүлүүчү жашоо узактыгы 70,9 жашты түзгөн (бул дүйнөлүк көрсөткүчтөн чамалуу 1 жашка гана кыска экендигин белгилеп өтүү абзел). Эс алуу убактарынын ичинен дем алыш күндөрү, жумуш эмес майрам күндөрү жана эмгек өргүүлөрү туризм максатында пайдаланылат. Калктын социалдык абалынын сапатынын көрсөткүчү деп калктын жашоо деңгээлин атасак болот. Адамдардын жашоо деңгээли биринчи кезекте алардын жумуш менен камсыз болуусунан көз каранды. Статистикалык маалыматтар Кыргызстанда жылдан жылга жумушсуздардын саны азайып баратканын көрсөтөт: 2005-жылы 68004 адамды түзсө, 2015-жылы 11994 адамга кыскарып, 56010 адамды түзгөн (ал эми жумушсуздуктун деңгээли 7,6%га барабар болгон). Аймактар боюнча талдоо жүргүзсөк, 2015-жылы жумушсуздардын республикадагы үлүштөрү төмөнкүдөй: Баткен областы – 10,5% (жумушсуздуктун деңгээли 10,7%ды түзгөн), Жалал-Абад областы – 22,0% (7,7%), Ош областы – 19,9% (6,0%), Ош шаары – 4,4% (3,9%). Бул көрсөткүч боюнча Жалал-Абад жана Ош областтары өлкөдө алдыңкы орунда турат. Калктын билим деңгээли – анын социалдык абалынын негизги сапаттык көрсөткүчү. Эгер дүйнөдө калктын улуу курактагы катмарынын 86,3%ы билимдүү болуп эсептелсе, бул көрсөткүч биздин өлкөдө 99%ды түзөт. Үй чарбалары жана алардын киреше табуу мүмкүнчүлүктөрү (ишкердик жөндөмдүүлүктөрү). Калктын киреше деңгээлин толук жана реалдуу чагылдыруучу көрсөткүчү болуп киши башына эсептелген бир айлык орточо киреше саналат. Мисалы, 2006-2016-жылдардын аралыгында бул көрсөткүч 1111,5 сомдон 4258,0 сомго, башкача айтканда, дээрлик 4 эсеге

көбөйгөн. Ошол эле мезгилде үй чарбаларынын бир айлык болгон керектөө чыгымдары 1064,21 сомдон 2896,82 сомго же дээрлик 3 эсеге өскөн. Бирок биздин изилдөө үчүн алардын структурасы кызыктуу. Алсак, киреше булактарынын басымдуу бөлүгүн (65%дын тегерегинде) эмгек акы жана ишкердиктен түшкөн кирешелер ээлейт.

1-картада 2016-жылга аймактын туристтик ишканаларынын жайгашышы келтирилди.

Кыргызстанда туризмдин жайгашуусунун бир кылка эместиги анын аймактарынын табигый-географиялык жана экономикалык өзгөчөлүктөрү менен гана эмес, алардын ар баскычтуу социалдык абалы менен да аныктап турат. Рынок экономикасынын механизмдеринин толук кандуу иштеши социалдык инфраструктуранын ишкана-уюмдары аркылуу калкка көрсөтүлгөн кызматтардын курамын өзгөрүүгө алып келет.

Туризмдин иштөөсүнүн социалдык потенциалын аныктоодо азыркы кыргыз туристинин социалдык портретин түзүү да зарыл иштердин бири болуп эсептелет жана бул максатта азыркы типтүү туристтин социалдык портретин түзүү аракети болду.

Туризмдин социалдык-экономикалык эффективдүүлүгүн жогорулатуунун негизги багыттарынын бири болуп анын ишканалар торчосунун территориялык уюштурулушун мындан ары жакшыртуу эсептелет. Өлкөнүн түштүк аймагында азыркы мезгилдеги туристтик объектилердин жайгашуу торчосу 1-таблицада келтирилди.

1-таблица - 2012-2016-жылдары аймак боюнча туризм чөйрөсүндө ишмердүүлүк жүргүзгөн ишканалардын санынын динамикасы

	2012-ж.	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	Өсүү темпи, 2016-ж. 2012-ж. карата % м-н
<i>Мейманканалар</i>						
Баткен областы	3	4	5	5	5	166,7
Жалал-Абад областы	10	10	10	10	11	110,0
Ош областы	3	3	3	3	3	100
Ош шаары	8	10	11	11	10	125,0
Баары	24	27	29	29	29	120,8
<i>Туризм жана эс алуу мекемелери</i>						
Баткен областы	1	4	4	4	4	400
Жалал-Абад областы	20	21	23	27	27	135,0
Ош областы	5	5	5	5	5	100
Ош шаары	9	9	9	10	11	122,2
Баары	35	39	41	46	47	134,3
<i>Туристтик агенттиктер</i>						
Баткен областы	16	16	12	12	12	75,0
Жалал-Абад областы	55	60	61	59	61	110,9
Ош областы	18	20	19	22	24	133,3

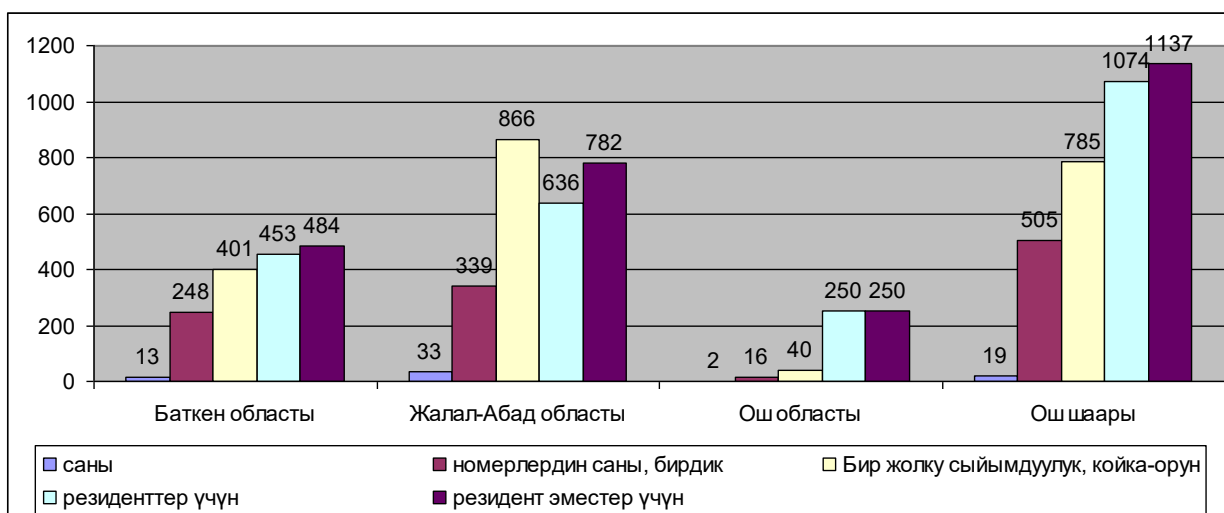
Ош шаары	133	139	144	152	157	118,0
Баары	439	492	529	599	676	153,9
<i>Санатордук-курорттук мекемелер</i>						
Баткен областы	3	3	4	4	4	133,3
Жалал-Абад областы	8	9	9	9	9	112,5
Ош областы	4	4	5	5	5	125,0
Ош шаары	6	6	6	6	6	100
Баары	21	22	24	24	24	114,3

Булагы: Туризм в Кыргызстане. 2012-2016. Статистический сборник. - Бишкек, 2016. – 24-25-б.

Жогоруда көрүнүп тургандай, акыркы 5 жылдын ичинде түштүк аймакта жайгашкан туризм чөйрөсүндөгү ишканалар сандык жактан өсүшкө ээ болгон. Тактап айтканда, мейманканалардын саны – 5, туризм жана эс алуу мекемелер – 12, саны жактан эң көп болгон туристтик агенттиктер – 237, санатордук-курорттук мекемелер 3 бирдикке көбөйгөн. Ал эми ишканалардын жалпы сандык өсүшү 33%ды түзгөн. Мында кескин сандык өсүш боюнча туристтик агенттиктер өзгөчөлөнүп турат. Мисалы, Ош шаарында 5 жылдын ичинде 24 чарбалык бирдик кошулган.

Ал эми 2016-жылга карата болгон жогорку аймактык көрсөткүчтөрдү республикалык көрсөткүчтөр менен салыштырып кетсек, төмөндөгүдөй көрүнүш болот: мейманканалардын республикалык үлүшү 17,3%ды түзөт, туризм жана эс алуу мекемелери – 20,4%, туристтик агенттиктер – 28,1%, санатордук-курорттук мекемелер – 32%. Демек, бир катар заманбап объектилердин санына карабастан аймактын туризм тармагынын материалдык-техникалык базасы, анын азыркы жайгашышы аймактык рекреациялык потенциалга дал келбейт. Анткени, бул территорияда табигый-туристтик потенциалы боюнча Ысык-Көл областынан кийин 2-орунда турган Жалал-Абад областы жайгашкан. Бул багытта жүргүзүлгөн изилдөөлөр область “эң жагымдуу” категориядагы рекреациялык территорияга кирерин аныктаган.

Албетте, аймактагы жайгаштыруу каражаттарынын сыйымдуулук көрсөткүчтөрү жана төлөө баалары ар түрдүү. Мисалы, алардын классикалык мисалы болгон мейманканалардын негизинде талдоо жүргүзүп көрөбүз (1-чийме).

1-чийме. 2016-жыл үчүн аймактагы мейманканалардын ишмердүүлүгүнүн негизги көрсөткүчтөрү

Булагы: автор түзгөн

Туристтик инфраструктуранын курамында жайгаштыруунун адистештирилген каражаттарынын иш-аракетинин мааниси чоң. Алардын номердик фонду туристтерди кабыл алууда жана жайгаштырууда чечүүчү ролду ойнорунда талаш жок.

Мына ошентип, кийинки курулган айрым бир объектилерге карабастан, жалпысынан туризмдин материалдык-техникалык базасы дагы деле өлкөнүн туристтик потенциалына дал келбейт, анын объектилери бардык көрсөткүчтөрү боюнча эл аралык стандарттарга жооп бербейт.

Улуттук туризм тармагынын инфраструктурасын өнүктүрүү максаты республикалык жана аймактык масштабдагы иш-чараларды аткарууну талап кылат. Бул жерде белгилеп кетүүчү маанилүү жагдай бар: туристтик инфраструктураны өнүктүрүүдө борбордук аймакка (негизинен Бишкек шаарына) жана өлкөнүн башкы рекреациялык борбору болгон Ысык-Көл өрөөнүнө басымдуу көңүл бурулуп жатат. Мамлекетте аймактык “тегиздөөчү” (пропорционалдык) маанидеги саясат болбой, аймактык жөнгө салуучу (мисалы, инвестициялык салымдарды тиешелүү тараптарга буруу боюнча) рычагдар иштебей жатат. Башка эл чарба тармактары менен шайкеш туризм чөйрөсүндө комплекстүү прогноздоо, узак мөөнөттүү пландаштыруу, “тегиз” территориялык уюштуруу сыяктуу программалар жок. Мамлекеттик масштабдагы айрым социалдык же экономикалык ири иш-чаралар “аймактык кезек принциби” менен өткөрүлсө максатка ылайык болот.

Туризм жаатындагы инфраструктураны эффективдүү өнүктүрүү жана пропорционалдуу жайгаштыруу ички жана сырткы инвестицияларды тартууга түздөн-түз көз каранды. Кыргызстандын түштүк бөлүгүндө бул багыттагы ири масштабдуу иш-чаралар али жок. Ата мекендик жана чет элдик инвестициялык салымдарды тартуу үчүн жагымдуу укуктук жана экономикалык-уюштуруучулук шарттарды түзүү, рекреация чөйрөсүндөгү чет элдик

тажрыйбаларды колдонуу, эл аралык алдыңкы технологияларды кийирүү аркылуу заманбап туристтик инфраструктураны түзүүгө болот.

Расмий статистикада аймактык маалыматтар жок болгону менен жалпы республикалык маалыматтар аркылуу бул багыттагы абалды аныктоого болот. Алсак, 2016-жылы туризм чөйрөсүнө 3,4 млн АКШ доллары өлчөмүндө чет элдик тике инвестициялар тартылган жана бул 2015-жылга караганда 2,5 эсеге аз болгон. Мында 2016-жылга чет элдик тике инвестициялардын жалпы көлөмүндөгү туризмге багытталган бөлүгүнүн үлүшү 0,4%ды түзгөн (2015-жылы – 0,5%).

Туристтик инфраструктуранын экинчилик элементтерин түзгөн – транспорт, байланыш, коомдук тамактануу объектилери негизги каражаттарынын начар абалы менен мүнөздөлөт. Алсак, сырттан келүүчү туристтерди негизги ташуучу болгон авиабайланыштын учуучу каражаттары сандык жактан, учуу зонасы географиялык жактан абдан чектелүү.

Туризмдин ишмердүүлүгүн социалдык-географиялык талдоо үчүн анын чарбалык субъектилеринин тиешелүү иш-аракеттерин иликтөө зарыл. 2017-жылдын 1-январына карата Кыргызстанда туризм чөйрөсүндө түз жана кыйыр түрүндө ишмердик жүргүзгөн 104,1 миң чарбалык субъектилер (юридикалык жана жеке тараптар) катталган. Аларга туристтик маанидеги бардык ишкана-уюмдар, коомдук тамактануу жана жайгаштыруу каражаттары, транспорттук ишканалар, өзгөчө корукка алынган жаратылыш территориялары ж.б. кирет. Бул көп сандагы субъектилердин ичинен 11 миңи (же 10,6%ы) – түздөн түз эс алуу жана туризм жаатында иш алып баргандар: мейманканалар, эс алуу базалары, ден соолукту чыңдоочу жайлар, ресторандар ж.б.

2016-жылга туризм чөйрөсүндө түзүлгөн кошумча дүң наркы 21,5 млрд. сомду түзүп, өлкөнүн ИДПна карата 4,7% түздү.

Эреже боюнча, туризм тармагынын экономикалык- же социалдык-географиялык талдоосунда борбордук компонентин туристтер кардар катары түзүшөт. Мына ушуга байланыштуу темага ылайык туристтерге байланышкан көрсөткүчтөрдү, аларды тейлөө чөйрөсүн жана ага байланышкан процесстерди карайбыз. Статистикалык маалыматтарга таянсак, алар Кыргызстанда тейленген туристтердин (эс алуучулардын) саны динамикалуу өсүп жатканын көрсөтүп турат (2-табл.).

2-таблица - 2012-2016-жылдар аралыгында Кыргызстанда тейленген туристтердин сандык көрсөткүчтөрүнүн динамикасы

Көрсөткүчтөр	2012		2013		2014		2015		2016		Өсүү темпи, 2016-ж 2012-ж карата % м-н
	саны	үлүшү %	саны	үлүшү %	саны	үлүшү %	саны	үлүшү %	саны	үлүшү %	
Туристтердин жалпы саны, миң адам	1199,4	100	1132,2	100	1245,0	100	1265,1	100	1273,2	100	106,1
анын ичинде											

уюштурулган сектордо	631,9	52,7	671,6	59,3	698,0	56,1	706,4	55,8	627,6	49,3	99,3
уюштурулбаган сектордо	567,5	47,3	460,6	40,7	547,0	43,9	558,7	44,2	645,6	50,7	113,7

Булагы: КР Улуттук статкомунун маалыматтарынын негизинде эсептелди

Көрүнүп тургандай, 2013-жылды эске албаганда (өткөн жылга салыштырмалуу 5,6%га кыскаруу болгон), калган жылдары бир аз болсо да (10%га жетпеген) өсүш байкалат. 2016-жылдан башка бардык жылдары уюштурулган сектордо эс алгандардын үлүшү 50%дан ашкандыгын белгилеп кетүү зарыл. Бирок бул да эң жакшы көрүнүш эмес (60%га да жетпейт), тейлөө инфраструктурасынын жетишсиздигинен жана сервистин начардыгынан дагы деле уюштурулбаган сектордо эс алган туристтердин саны басымдуу.

Туристтердин географиялык белгилерин (башкача айтканда, кайсы жактан келген факторун) эске алуу менен талдоо жүргүзүү үчүн 2016-жылкы маалыматтарга таяндык (3-табл.).

3-таблица - 2016-жылы аймакта туризм ишкана-уюмдары аркылуу тейленген туристтердин географиялык белгилери

Территория-лык бирдиктер	жалпы саны		анын ичинен					
			КМШдан тышкары өлкөлөрдөн		КМШ өлкөлөрүнөн		Кыргызстандын жарандары	
	саны	үлүшү, %	саны	үлүшү, %	саны	үлүшү, %	саны	үлүшү, %
Баткен областы	10469	7,6	84	2,3	334	24,2	10051	7,6
Жалал-Абад областы	78123	56,8	1479	39,6	262	19,0	76382	57,6
Ош областы	17948	13,0	-	-	-	-	17948	13,6
Ош шаары	31073	22,6	2170	58,1	782	56,8	28121	21,2
Баары	137613	100	3733	100	1378	100	132502	100

Булагы: КР Улуттук статкомунун маалыматтарынын негизинде эсептелди

Эгер бул таблицкага 3 бөлүктө талдоо жүргүзсөк, төмөндөгүдөй картинаны алабыз. 1. Жалпы сандык көрсөткүчтөр боюнча. Демек, 2016-жылы тейленген туристтердин жалпы саны боюнча аймактагы территориялар бири-биринен кескин айырмаланат: 56,8% үлүшү менен Жалал-Абад областы алдыда турат, 2-орунда турган Ош шаары (22,6%) туристтердин саны боюнча андан 2 эседен ашык аздык кылат, кийинки областтар да бири-биринен дээрлик 50%га аз көрсөткүчтөргө ээ. 2. Чет өлкөлөрдөн келген туристтердин саны боюнча. Туристтик ишмердүүлүктүн экономикалык эффективдүүлүгүн эсептөө үчүн таблицадагы кийинки көрсөткүчтөр – КМШдан тышкары жана КМШ өлкөлөрүнөн келген туристтердин саны чечүүчү мааниге ээ. Бирок, тилекке каршы, аймактык бирдиктер боюнча бул көрсөткүчтөр да бири-биринен кескин айырмалуу. Аймакка чет өлкөлөрдөн келген коноктордун саны жалпысынан

5111 кишини түзүп, республикага келген чет элдиктердин болгону 3,7%ын түзөт. Аймактык катнашта КМШдан тышкары өлкөлөрдөн келгендер басымдуулук кылып, мында 60%га жакыны түштүктөгү эң ири шаар – Ошко таандык болгону мыйзам ченемдүү. 3. Ички туристтик кыймыл боюнча. Мамлекеттин социалдык багыттагы жана ошондой эле туризм жаатындагы саясатында ички туризмди өнүктүрүү башкы орунга ээ. Аймакта тейленген кыргыз жарандарынын аймактык жалпы туристтик агымдагы үлүшү 96,3%га барабар, ал эми республикалык көрсөткүчтө – 26,7%. Албетте, бул республиканын территориясынын дээрлик 40%ын, калкынын 50%дан ашыгын ээлеген аймак үчүн аз көрүнүш. Эгер аталган жылы аймакта 3241,6 миң адам жашаган болсо, анын болгону 4%ы гана туристтик кызматтарды пайдаланышкан. Демек, түштүк аймактын калкы туристтик мааниде алганда такыр кыймылсыз. Социалдык багыттагы мамлекет үчүн бул өтө жарашыксыз көрүнүш экенин баса белгилейбиз жана бул жаатта мамлекеттин масштабында жана анын территориялык башкаруу деңгээлдеринде ири иш-чаралар турат.

Аймактын жер-жерлеринде туризм чарбасын өнүктүрүү үчүн жайгаштыруунун адистештирилген каражаттарынын материалдык-техникалык базасын заман талабы менен жергиликтүү калктын социалдык мүмкүнчүлүктөрүн шайкеш келтирүү багытында өнүктүрүү керек. Мындан сырткары ар түрдүү рекреациялык алектенүүлөрдү иштеп чыгып, кардарларга эс алуу жана көңүл ачуу багытындагы тейлөөлөрдү кеңейтүү максатка ылайык. Ошондой эле бул маселелерди чечүү үчүн калктын аярлуу катмарлары үчүн мамлекеттик бюджеттен атайын бөлүүлөрдү, ишкана-уюмдардын социалдык пакеттерин жогорулатуу керек.

Изилдөө темасына ылайык туристтик кыймылды кароодо туризм чөйрөсүндөгү кызмат көрсөтүүлөрдү иликтөө да аймак үчүн социалдык мааниси бар деп эсептейбиз.

Туризм жаатындагы улуттук статистикада атайын “туризм үчүн товарларды өндүрүү” бөлүгү ачылганы бул чөйрөдө илимий изилдөө жана практикалык (аналитикалык) иштерди жүргүзүүгө жакшы өбөлгө түзөрү анык. Бул бөлүктө боз үйлөр, улуттук кийимдер, анын ичинде калпактар, улуттук орнаменттеги сувенирлер боюнча маалыматтар биз үчүн кызыктуу. Анткени, бул өндүү товарларды жасоо жана сатуу, биринчиден, чет элдик туристтердин өзгөчө суроо-талабын канааттандырат жана жергиликтүү калктын тиешелүү катмарынын (усталар, чеберлер, сатуучулар ж.б.) социалдык абалын жакшыртууга шарттарды түзөт. Анткени, мындай буюмдарды өз наркынан кыйла кымбат сатууга мүмкүнчүлүктөр бар.

Мына ошентип, акыркы учурда турист-кардарларга көрсөтүлгөн тейлөөлөрдүн сапаты жылдан жылга жакшырып баратканында талаш жок. Бирок туристтик кызматтарды жеке керектөө деңгээли территориялык дифференциациялык себептерге байланыштуу: аймактагы өндүрүштүн структурасы жана өнүгүү абалы, калктын жашоосунун тарыхый-географиялык өзгөчөлүктөрү, улуттук салттар, жергиликтүү үрп-адаттар ж.б.

III бөлүмдө Кыргызстандын түштүк аймагында туризмдин өнүгүүсүнүн социалдык маанисин жогорулатуу багыттары каралып, ал төмөнкү темаларда иликтенген: социалдык чөйрөнүн тармактар аралык территориялык комплекс катары өнүгүүсү туризмдин социалдык өнүгүү өбөлгөсү катары негизделген; туризм ишмердүүлүгүнүн инновациялык өнүгүүгө буруу жаңы ресурстарды өздөштүрүү жана кызматтарды өндүрүү негизи катары жалпыланган; социалдык туризмди өнүктүрүү жана жайылтуу мамлекеттин социалдык саясатынын артыкчылыктуу багыты катары өнүгүү зарылдыгы автор тарабынан негиздүү далилденген.

Бүгүнкү күндө социалдык өнүгүүнүн көйгөйлүү маселелери көп жагынан аймактык мүнөзгө ээ экендигин эске алышыбыз зарыл. Аны камсыздоодо өкмөт тарабынан аймактык өзгөчөлүктөр эске алынган атайын социалдык саясат жүргүзүлүүсү – бүгүнкү күндүн талабы. Ошондуктан социалдык чөйрөнүн комплекстүү өнүгүүсүн географиялык аспектиде гана толук кандуу ачып көрсөтүүгө болот деп эсептейбиз.

Иште социалдык чөйрөнүн айрым бир тармактарына мүнөздөмө берүү менен алардын туризмдин өнүгүүсүндөгү мааниси ачып көрсөтүлдү. Схемада көрсөтүлгөндөй, адамдын жашоо ишмердүүлүгүндө социалдык чөйрөнүн тармактык структурасынын 3 стадиясынын бакубат иштеши туристтик суроо-талаптардын пайда болушун шарттап, туризмдин тармак катары өнүгүүсүн аныктайт.

Социалдык чөйрөнүн тармактар аралык территориялык комплекс катары өнүгүүсү аймактардын ар тараптуу өсүп-өнүгүшү менен түздөн-түз байланышта. Бул жаатта Кыргыз Республикасынын 2018-2022-жылдарга карата аймактык саясат концепциясы өнүгүү көрсөткүчтөрүнүн ылайыктуу интегралдык багыттарын белгилеп кеттик.

Кыргызстанда калктын жыргалчылыгын жакшыртуу, анын керектөөлөрүн сапаттык жактан жеткиликтүү тейлөө программасынын маанилүү бөлүгү катары социалдык чөйрөнүн жогорку өнүккөн инфраструктурасын инновациялык негизде түзүү зарылдыгы бар. Азыркы этапта туризмди өнүктүрүү, анын социалдык-экономикалык маанисин көтөрүү инновациялык механизмдерди колдонуусуз мүмкүн эмес.

Иште туристтик рыноктогу инновациялык ишмердүүлүктүн төмөнкү негизги багыттарын көрсөттүк: а) салттуу туристтик товарларды өндүрүүдө жана кызматтарды көрсөтүүдө жаңы техника жана технологияларды колдонуу; б) жаңы туристтик территорияларды жана ресурстарды өздөштүрүү; в) туристтик товарлар жана кызматтарды сатуунун жаңы рынокторун табуу жана өздөштүрүү.

Мына ошентип, өндүргүч күчтөрдү территориялык жактан рационалдуу уюштуруу маселелеринде туристтик инфраструктураны жайгаштыруу жана анын аймактык өнүгүүсү башкы орунга ээ. Ал калктын жашоо образындагы жана деңгээлиндеги аймактык айырмачылыкты тегиздөөдө, коомдук эмгекти территориялык бөлүштүрүүдө бардык аймактарда жетиштүү шарттарды түзүүгө шарттарды жаратат.

Кыргыз Республикасы социалдык багыттагы саясатты колдогон мамлекет катары жалпы туризм тармагынын курамындагы социалдык туризмди приоритеттүү тармак катары карашы зарыл. Мунун негизинде баарына жеткиликтүү туристтик кызматтар аркылуу кыргыз атуулдарынын эс алуу, эркин жылып жүрүү, ден соолуктарын чыңдоо, жагымдуу курчап турган чөйрөдө жашоо, маалыматтарды эркин алуу, социалдык коргоо ж.б. болгон конституциялык укуктары ишке ашат.

Социалдык туризмдин калктын муктаж катмарларына жана тиешелүү иш-аракеттерге төмөнкү түрлөрү жана формалар таандык: таанып-билүү туризми, ден соолукту чыңдоо туризми, дарылоо туризми, спорттук туризм, үй-бүлө туризми, балдар, өспүрүмдөр жана жаштар туризми, ардагерлер туризми, экологиялык туризм, чет элдик мекендештер үчүн туризм, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын туризми. Социалдык туризмдин бул түрүндө “тоскоолдуксуз чөйрө” курорту түшүнүгү чоң мааниге ээ. Анткени ал мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын туризм ишмердүүлүгүнө ыңгайсыздык жок катышуусун карайт.

Мына ошентип, туризмдин социалдык багытын өнүктүрүү, аны мамлекет тарабынан ар тараптуу колдоосу жана тескөөсү өлкөдө социалдык моделдүү рынок экономикасын куруу, социалдык саясатты натыйжалуу жүргүзүү, калктын бардык катмарына социалдык адилеттүүлүктү орнотуу, калктын аярлуу катмарларын жеткиликтүү социалдык кызматтар менен камсыздоо сыяктуу стратегиялык багыттардын ишке ашырылуусун аныктап турары анык.

НЕГИЗГИ ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА СУНУШТАР

1. Социалдык чөйрөнү илимий жактан изилдөө ылайык кыргыз география илиминин жаңы багыты болуп эсептелет. Аталган чарбалык комплекстин ишмердүүлүгүнүн факторлорун, мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана өзгөчөлүктөрүн, кайра жаратуу процессиндеги ордун, коомдогу социалдык-экономикалык маселелерди чечүүсүн иликтөө азыркы коомдун жана социалдык багыттагы мамлекеттин талабына ылайык келет. Географиялык изилдөөнүн максаты – калыптанган тейлөө түйүндөрүнүн таркалуусу бул кызматтарды керектөөчүлөрдүн жайгашуусуна шайкеш келүүсүн иликтөө.

2. Социалдык чөйрөнү жана туризмди социалдык аспектиде илимий изилдөө кыргыз экономикалык жана социалдык географиясынын жаңы багыты болуп саналат. Анын ишмердүүлүк мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана өзгөчөлүктөрүн иликтөө менен кайра жаратуу процессиндеги ордун аныктоо, жалпы социалдык-экономикалык өнүгүүдөгү маанисин ачып көрсөтүү бул илимий иште туризмдин мисалында каралды. Рынок экономикасынын өнүгүү доорунда социалдык чөйрөнүн маани-маңызынын жогорулашы аталган тармактын социалдык функциясын, материалдык-техникалык базасынын сандык жана сапаттык жактан талдоону талап кылат.

3. Каралып жаткан чарбаны тармактар аралык территориялык комплекс катары кароо да туура болот. Анын төмөнкү функционалдык-структуралык түзүмүн сунуш кылабыз: а) адамды турмуш-тиричилик жактан тейлөө; б)

адамды физикалык жактан өнүктүрүү боюнча тейлөө; в) адамды руханий жактан өнүктүрүү боюнча тейлөө.

4.КРнын Конституциясында “туризм” түшүнүгү жок болгону менен ал туризм чөйрөсүндөгү мыйзамдуулуктун базасы болуу менен аны укуктук жөнгө салуунун жогорку юридикалык күчкө ээ болгон негизги принциптерин көрсөтүп турат. Башкача айтканда, негизги мыйзамдагы “социалдык мамлекет” түшүнүгү мамлекеттин саясаты адамдын татыктуу жашоосун жана эркин өнүгүүсүн камсыз кылуучу шарттарды түзүүгө багытталуусун аныктайт.

5.Туризмдин өнүгүүсүнүн жана жайгашуусунун социалдык потенциалын изилдөө маанилүү жана ал мультипликативтик эффекттин натыйжасында аталган тармактын комплекстүү өсүп-өнүгүүсүн шарттайт. Буга чейинки изилдөөлөрдүн жана байкоолордун жыйынтыктарын эске алуу менен азыркы орточо статистикалык типтүү кыргыз туристинин социалдык портретин мүнөздөөгө болот.

6.Кыргызстанда туризмдин жайгашуусунун бир кылка эместиги анын аймактарынын табигый-географиялык жана экономикалык өзгөчөлүктөрү менен гана эмес, алардын ар баскычтуу социалдык абалы менен да аныктап турат. Мамлекетте аймактык “тегиздөөчү” (пропорционалдык) маанидеги саясат болбой, аймактык жөнгө салуучу (мисалы, инвестициялык салымдарды тиешелүү тараптарга буруу боюнча) рычагдар иштебей жатат. Башка эл чарба тармактары менен шайкеш туризм чөйрөсүндө комплекстүү прогноздоо, узак мөөнөттүү пландаштыруу, “тегиз” территориялык уюштуруу сыяктуу программалар жок.

7.Рынок экономикасына өтүү менен туризмдин материалдык-техникалык базасында, кызмат көрсөтүү структурасында, функциясында жана маанисинде ири өзгөрүүлөр болду. Туризмдин территориялык-тармактык жактан мындан ары өнүгүүсүнүн жана бирдиктүү эл чарбалык негизде пропорционалдуу жайгашуусунун маанилүү шарты болуп туристтик инновацияларды жигердүү кийирүү эсептелет.

8.Кыргыз Республикасында социалдык саясатынын артыкчылыктуу багыты катары социалдык туризмди өнүктүрүү жана жайылтуу зарылдыгы бар. Мунун негизинде баарына жеткиликтүү туристтик кызматтар аркылуу кыргыз атуулдарынын эс алуу, эркин жылып жүрүү, ден соолуктарын чыңдоо, жагымдуу курчап турган чөйрөдө жашоо, маалыматтарды эркин алуу, социалдык коргоо ж.б. болгон конституциялык укуктары ишке ашат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1.Артыкбаева, С.Ж. и др. Вопросы маркетинга в туризме [Текст]: / Н.Т.Кожомбердиева, А.Т.Сатыбаев, С.Ж.Артыкбаева // Материалы международной научно-теоретической конференции «Туризм и экономика», посвященной Году поддержки и развития туризма в Кыргызстане. – Ош, 2001. – С. 30-33.

2. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. О структуре рекреационного комплекса [Текст]: / А.Г.Низамиев, С.Ж.Артыкбаева // Материалы международной научно-теоретической конференции «Туризм и экономика», посвященной Году поддержки и развития туризма в Кыргызстане. – Ош, 2001. – С. 39-46.

3. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Роль маркетинга в развитии туризма юга Кыргызстана [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, А.К.Атабеков // Известия Ошского технологического университета. - Ош, 2010. -№1. - С.226-230.

4. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Вопросы развития туризма на Великом Шелковом пути [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, А.К.Атабеков // Известия Ошского технологического университета. - Ош, 2010. -№1. - С. 213-216.

5. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Ошская область как объект краеведческого туризма (предпосылки, проблемы, предложения) [Текст]: / А.Г.Низамиев, С.Ж.Артыкбаева // Материалы международной научно-практической конференции «Туристическое и географическое краеведение в условиях кластерно-инновационного развития Казахстана». – Алматы, 2013. - С.33-36.

6. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Уровень бедности населения как показатель экономического роста [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Б.Б.Батаев // Вестник Кыргызского государственного университета им. И.Арабаева. – Бишкек, 2013. - С.39-42.

7. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Основные проблемы трудовой миграции из Кыргызстана в Россию [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Ж.У.Усанова // Наука, новые технологии и инновации. – Бишкек, 2013. -№5. - С.234-238.

8. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Особенности и проблемы менеджмента в гостиничном бизнесе [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Ж.У.Усанова // Вестник Кыргызского государственного университета им. И.Арабаева. – Бишкек, 2014. - №1. - С.8-11.

9. **Артыкбаева, С.Ж.** Особенности развития туристского рынка Кыргызской Республики и его перспективы [Текст] / С.Ж.Артыкбаева // Молодой ученый. – Казань, 2015. -№3 (83). - С.909-913.

10. **Артыкбаева, С.Ж.** Повышение качества обслуживания и подготовка кадров для туристской отрасли южных регионов Кыргызской Республики [Текст] / С.Ж.Артыкбаева // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы физической культуры, спорта и туризма». - Уфа, 2015. - С. 65-72.

11. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Развитие институционального механизма социальной защиты детей в Кыргызстане в условиях суверенности [Текст]: / С.Ж. Артыкбаева, Н.А. Марасулова // Материалы VI международной научной конференции «Актуальные вопросы современной педагогики». - Уфа, 2015. - С.28-31.

12. **Артыкбаева, С.Ж.** Проблемы антикризисного регулирования и управления социально-экономическими процессами Кыргызской Республики [Текст] / С.Ж.Артыкбаева // Экономика и предпринимательство. – Москва, 2014. - №11 (ч.4) - С.147-150.

13. **Артыкбаева, С.Ж.** Социальное положение и уровень жизни населения Кыргызской Республики [Текст] / С.Ж.Артыкбаева // Материалы IV международной научной конференции «Экономика, управление, финансы». - Перм, 2015. - С.194-197.

14. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Рекреационные ресурсы Юго-Западного Тянь-Шаня и их зависимость от природных и социальных факторов (аналитический обзор литературы) [Текст] / С.Ж.Артыкбаева, А.К.Култаева // Молодой ученый. – Казань, 2015. -№8 (88). – С. 357-359.

15. **Артыкбаева, С.Ж.** Развитие и размещение туризма в Кыргызстане: эколого-экономическое обоснование [Текст]: /А.Г.Низамиев, А.К.Култаева, С.Ж.Артыкбаева //Молодой ученый. –Казань, 2015. -№8 (88). –С.360-363.

16. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Оценка динамики социально-экономической дифференциации южных регионов Кыргызской Республики [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Г.А.Маметова // Материалы III международной научной конференции «Актуальные вопросы экономики и управления». – Москва, 2015. - С.120-124.

17. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Анализ финансового состояния предпринимательской деятельности в сфере туризма Ошской области Кыргызской Республики [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, П.К.Алишева // Молодой ученый. – Казань, 2016. -№ 2 - С. 424-427.

18. **Артыкбаева, С.Ж.** Сущность и особенности маркетинга в сфере образования [Текст] / С.Ж.Артыкбаева // Материалы VIII международной научной конференции «Проблемы и перспективы развития образования». - Краснодар: Новация, 2016. - С. 43-47.

19. **Артыкбаева, С.Ж.** Оценка качества жизни населения как форма изучения социально-географического пространства Кыргызской Республики [Текст] / С.Ж.Артыкбаева // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - Москва, 2015. -№11 - С. 84-89.

20. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Роль международного туризма в развитии экономики Кыргызской Республики [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Э.Н.Толонов // Успехи современной науки и образования. - Белгород, 2016. Т. 3. -№11. - С.160-165.

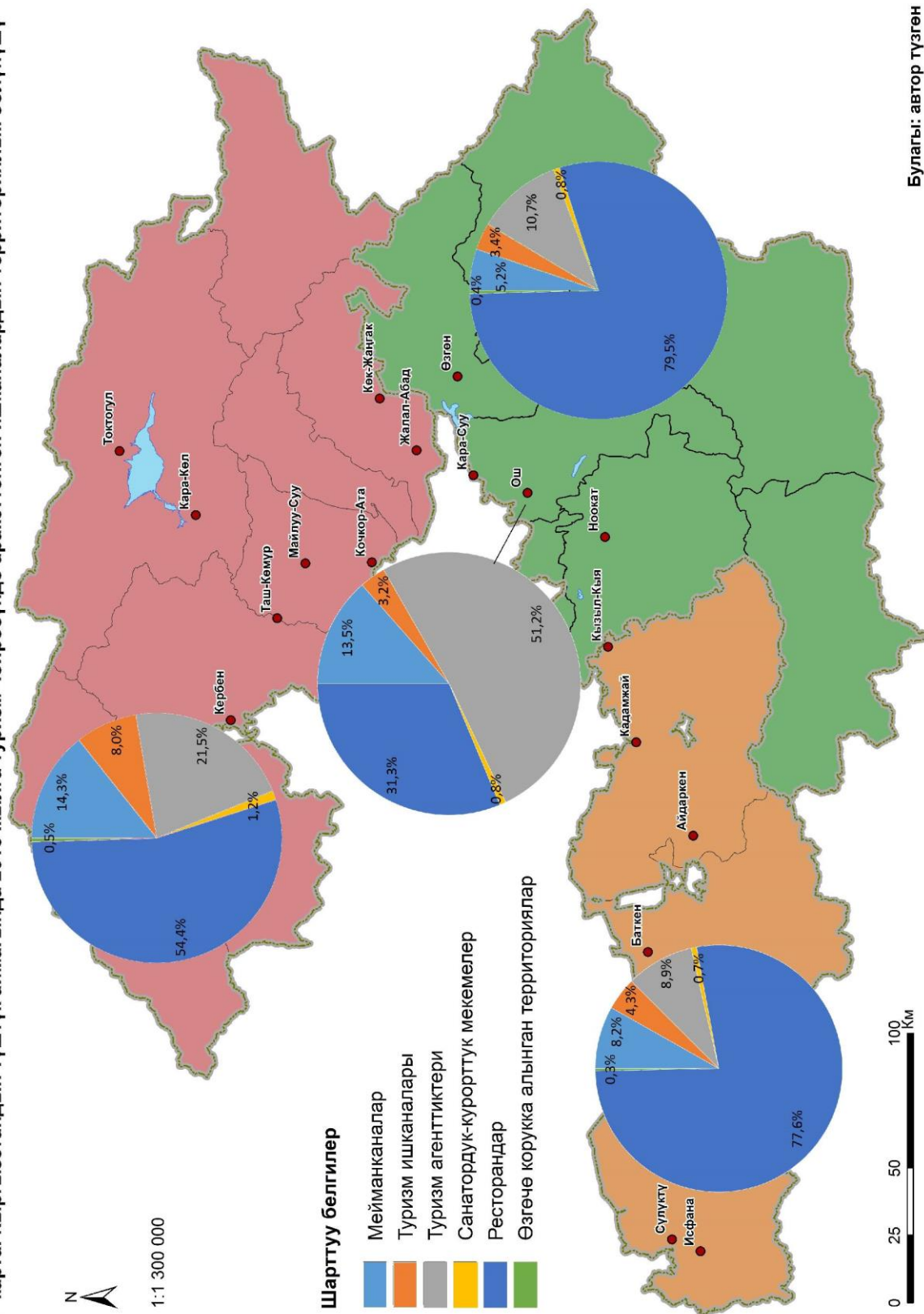
21. **Артыкбаева, С.Ж.** ж.б. Жаратылышты рекреациялык пайдалануунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / С.Ж.Артыкбаева, А.К.Култаева // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. - Ош, 2016. - №4. – 62-65-б.

22. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Роль семьи в формировании социальной защищенности детей (аналитический обзор литературы) [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Н.А.Марасулова, Ж.Жанибек кызы // Материалы IV международной научной конференции «Право: современные тенденции». - Краснодар, Новация, 2017. - С. 63-65.

23. **Артыкбаева, С.Ж.** ж. б. Социалдык чөйрөнүн тармактык курамы жөнүндө [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Б.М.Айтыкулова, Ж.Т.Шерматова // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. Атайын чыгарылыш (6). - Ош, 2017. - 174-178-б.

24. **Артыкбаева, С.Ж.** ж. б. Социалдык чөйрөнүн калыптануу зарылдыгы жана анын азыркы коомдогу мааниси [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, А.Г.Низамиев, Б.М.Айтыкулова, // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. Атайын чыгарылыш (6). - Ош, 2017. - 188-192-б.

2.1 - карта. Кыргызстандын түштүк аймагында 2016-жылга туризм чөйрөсүндө аракеттенген ишканалардын территориялык бөлүнүшү

Артыкбаева Сонунбү Жумабековнанын “Социалдык чөйрөнүн өнүгүүсүндө туристтик тармактын ролу (Кыргызстандын түштүгүнүн мисалында)” деген темадагы 25.00.24. – экономикалык, социалдык жана саясий география адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: социалдык чөйрө, туризм, социалдык туризм, аймак, аймактын социалдык потенциалы, социалдык-географиялык талдоо, туристтик инфраструктура, туристтик инновация, социалдык туризмдин түрлөрү.

Изилдөө объектиси: Кыргызстандын түштүк аймагында социалдык чөйрөнүн, анын курамында туристтик тармактын өнүгүүсү жана жайгашуусу.

Изилдөө максаты: Социалдык чөйрөнүн структуралык жана функционалдык өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү менен анын өсүп-өнүгүүсүндөгү Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында туризм тармагынын социалдык маанисин аныктоо.

Изилдөө ыкмалары: анализ жана синтез, салыштырма-географиялык, статистикалык, картографиялык, геоинформациялык, талаалык изилдөө.

Алынган жаңылыктар: социалдык чөйрө алгачкы жолу кыргыз география илиминин изилдөө объектиси катары анын азыркы коомдогу мааниси, адам капиталын кайра жаратуудагы жана өндүргүч көчтөрдү жайгаштыруудагы ролу социалдык-географиялык жактан каралды; социалдык чөйрө түшүнүгү жана анын структуралык курамы жаңы көз карашта такталды; алгачкы жолу туризм тармагынын социалдык мааниси анын эң башкы функциясы экендиги негизделди; Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында туризм тармагынын өнүгүү жана жайгашуусунун социалдык потенциалы аныкталды; туризм инфраструктурасынын аймактык өнүгүү жана жайгашуу деңгээлине жана туризмдин чарбалык ишмердүүлүгүнө социалдык-географиялык жактан талдоо жүргүзүлдү; аймактын деңгээлинде туризмдин өнүгүү жана жайгашуусунун социалдык маанисин жогорулатуу багыттары сунушталды.

Пайдалануу даражасы: изилдөөнүн жыйынтыктары, жоболору жана усулдук сунуштары аймактык, республикалык жана эл аралык конференцияларда баяндама жасалган жана талкууланган, айрым чет элдик илимий журналдарда жарыяланган. Теориялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары ОшТУнун студенттери үчүн айрым предметтердин бөлүгү катары пайдаланылды.

Колдонуу тармагы: изилдөөнүн жыйынтыктары жана сунуштары туризм тармагын жетектөөчү жана уюштуруучу мекемелеринде, аймактык башкаруу органдарында, орто жана жогорку окуу жайларынын окуу процессинде колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

Диссертационной работы Артыкбаевой Сонунбу Жумабековнына тему: «Роль туристской отрасли в развитии социальной сферы (на примере юга Кыргызстана)», представленной на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 25.00.24 - экономическая, социальная и политическая география

Ключевые слова: социальная сфера, туризм, социальный туризм, регион, социальный потенциал региона, социально-географический анализ, туристская инфраструктура, туристская инновация, виды социального туризма.

Объект исследования: развитие и размещение социальной сферы на юге Кыргызстана, в том числе туристской отрасли.

Цель исследования: раскрытие структурных и функциональных особенностей социальной сферы и определение социального значения туристской отрасли в ее развитии на примере южного региона Кыргызстана.

Методы исследования: анализ и синтез, сравнительно-географический, статистический, картографический, геоинформационный, полевые исследования.

Научная новизна исследования определяется следующими аргументами: впервые в условиях создания социального государства и формирования социально-ориентированной рыночной экономики социальная сфера рассмотрена в качестве объекта исследования кыргызской географической науки, определена ее роль в возрождении человеческого капитала и размещении производительных сил с социально-географической точки зрения; отражены с уточнением уровни возникновения и развития туристических потребностей на стадиях формирования благосостояния людей; впервые обосновано социальное значение туристской отрасли в качестве самой главной функции ее деятельности и углублены теоретические и научно-методические положения его изучения; определен социальный потенциал развития и размещения туристской отрасли южного региона Кыргызстана и составлен социальный портрет типичного кыргызского туриста; предложены направления повышения социального значения развития и размещения туризма на уровне региона и уточнено значение отраслевого развития социальной сферы в формировании туристских потребностей на стадийной основе; определены значение и виды социального туризма с обоснованием необходимости его распространения в качестве приоритетного направления социальной политики государства.

Степень использования: результаты, положения и методические рекомендации исследования были доложены и обсуждены на региональных, республиканских и международных конференциях, опубликованы в зарубежных научных журналах. Результаты теоретического исследования использованы в качестве разделов некоторых предметов для студентов ОшТУ.

Область применения: результаты и рекомендации исследования могут быть использованы в учреждениях, руководящих туристской отраслью или регулирующих ее, органах территориального управления, в учебном процессе средних и высших учебных заведений.

SUMMARY

Of dissertation by Artykbaeva Sonunbu Zhumabekovna, on the topic: “The role of Tourism Industry in the Development of the Social Sphere (case study: the South of Kyrgyzstan)” for the degree of Candidate of Geographical Sciences, major: 25.00.24 - economic, Social and Political Geography

Key words: social sphere, tourism, social tourism, region, social potential of the region, socio-geographical analysis, tourist infrastructure, tourism innovation, types of social tourism.

Object of the study: Development and location of the social sphere in the south of Kyrgyzstan, including the tourism industry.

Objective: To reveal the structural and functional characteristics of the social sphere and to determine the social significance of the tourism industry in its development by the example of the southern region of Kyrgyzstan.

Research methods: analysis and synthesis, comparative-geographic, statistical, cartographic, geoinformation, field studies.

The obtained results and novelty: for the first time ever the social sphere was considered from the point of view of social geography as an object of study of Kyrgyz geographic science, its social significance, its role in the revival of human capital and the location of productive forces were also considered; the concept of the social sphere and its structural composition were presented from a new point of view; for the first time ever it was justified that the social significance of the tourism industry is its most important function; on the example of the southern region of Kyrgyzstan, the social potential for the development and location of the tourism industry was defined; a socio-geographical analysis of the level of territorial development and location of tourist infrastructure and economic activities of tourism was carried out; the directions of increasing the social significance of the development and location of tourism at the regional level were presented.

Degree of use: the results, provisions and methodological recommendations of the study were presented as a report and discussed at regional, national and international conferences, published in some foreign scientific journals. The results of the theoretical research were used as sections of some subjects for students of Osh Technological University.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
имени И. АРАБАЕВА**

ОШСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ДИССЕРТАЦИОННЫЙ СОВЕТ Д.25.17.565

*На правах рукописи
УДК 796,5: 9103*

Артыкбаева Сонунбү Жумабековна

**РОЛЬ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ
В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ
(НА ПРИМЕРЕ ЮГА КЫРГЫЗСТАНА)**

**Специальность 25.00.24 – экономическая, социальная
и политическая география**

Автореферат

**диссертации на соискание ученой степени
кандидата географических наук**

Бишкек - 2018

Диссертационная работа выполнена на кафедре экономики и бизнеса
Ошского технологического университета имени академика М.М.Адышева

Научный руководитель: доктор географических наук, профессор
Низамиев Абдурашит Гумарович

Официальные оппоненты: доктор экономических наук, профессор
Карыбаев Сакеш Карыбаевич

кандидат географических наук, доцент
Жумашев Касымалы Жумашевич

Ведущая организация: Институт социального развития и
предпринимательства,
г. Бишкек, пр. Манаса, 22 а.

Защита диссертации состоится 20 апреля 2018 года в 13.00 часов на заседании диссертационного совета Д.25.17.565 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора (кандидата) географических наук при Кыргызском государственном университете имени И.Арабаева и Ошском государственном университете по адресу: 720026, г. Бишкек, ул. Раззакова, 51.

С диссертационной работой можно ознакомиться в центральной библиотеке Кыргызского государственного университета имени И.Арабаева и Ошского государственного университета и на сайте <http://arabaev.kg/ds.kg>

Автореферат разослан 19 марта 2018 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат географических наук, доцент
К.О.

Молдошев

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. Генеральной ассамблеей ООН 2017 год объявлен Международным годом устойчивого туризма в интересах развития, он призван содействовать расширению роли туризма в таких сферах, как устойчивый экономический рост, социальная инклюзивность, занятость, снижение уровня бедности, охрана окружающей среды, культурных ценностей и наследия. По данным Всемирной туристской организации (ВТО), в 2016 году были зарегистрированы туристические потоки 1,2 млрд. человек во всем мире, что больше по сравнению с 2000 годом почти в 2 раза (на 674 млн.). Поступления от международного туризма в том же году составили 1,2 млрд. долларов США, что превышает аналогичные показатели за 2000 год в 2,5 раза (на 495 млрд.). При этом ежегодные темпы прироста составили 7%, и по прогнозам, 2017 год для международного туризма может стать восьмым по счету подряд годом непрерывного активного роста. Генеральный секретарь данной организации Т.Рифаи, учитывая возможности содействия туризма улучшению условий жизнедеятельности народов мира, отмечает, что в ближайшие годы все усилия должны быть направлены, в первую очередь, на снижение негативных воздействий туризма на окружающую среду, максимальное увеличение его социальной и экономической отдачи⁴.

Повышение значимости социального фактора в условиях интенсивного развития человеческого общества, вместе с обеспечением динамичного развития общественного воспроизводства, способствует улучшению благосостояния членов общества. Статус социального государства Кыргызской Республики, и политика, предусматривающая формирование социально-ориентированной рыночной экономики обуславливает необходимость проведения всесторонних исследований социальной сферы, в том числе отрасли туризма в качестве его приоритетного направления. Между тем рассмотрение социального значения туризма с географических аспектов, в том числе вопросы исследования отраслевых и территориальных факторов и закономерностей его развития находятся пока еще на начальном этапе. Несмотря на то, что прямые экономические выгоды (доходы, налоговые отчисления и т.п.) туризма определяются различными количественными соотношениями, требуют отдельных исследований научно-теоретические и практически основные определения социальной выгоды туризма в косвенной “неколичественной” форме. Исходя из вышеизложенного, актуальность вопросов разработки научных основ определения социального значения туризма как характерной отрасли социальной сферы, предопределила выбор темы диссертационного исследования.

⁴<http://media.unwto.org/ru/press-release/2017-01-10/2017-god-mezhdunarodnyi-god-ustoichivogo-turizma-v-interesakh-razvitiya>

Связь темы диссертации с приоритетными научными направлениями и крупными научными программами. Диссертационная работа выполнена в соответствии с Национальной стратегией устойчивого развития Кыргызской Республики на 2012-2017 годы, Приоритетными направлениями в сфере науки, утвержденными в рамках стратегии развития образования в Кыргызской Республике на 2012-2020 годы (направление «Развитие туризма и транспортного сектора»), Программой «Сорок шагов – в будущее» Правительства Кыргызской Республики (шаги «Устойчивый туризм» и «Инвестиции в здоровье. Здоровый образ жизни»).

Целью диссертационного исследования является раскрытие структурных и функциональных особенностей социальной сферы и определение социального значения туристской отрасли в ее развитии на примере южного региона Кыргызстана.

В соответствии с этим в диссертационной работе определены следующие взаимосвязанные **задачи**:

- комплексное обобщение и авторское определение места и значения социальной сферы в современном обществе с учетом ее возможностей формирования туристских потребностей; уточнение структурного состава, закономерностей и особенностей территориальной размещенности социальной сферы;

- научное обоснование социального значения туризма в качестве составляющей социальной сферы и анализ его социальных функций;

- определение социального потенциала развития и размещения туристской отрасли южного региона Кыргызстана и составление социального портрета современного кыргызского туриста;

- анализ состояния и особенностей развития и территориального размещения отраслевой инфраструктуры туризма; социально-географический анализ хозяйственной деятельности туристской отрасли региона и отражение тенденций его развития и размещения на картах на основе ГИС-технологий;

- обоснование необходимости развития социальной сферы в регионе как межотраслевого территориального комплекса в качестве предпосылки социального развития; освоение новых туристских ресурсов и услуг в рамках инновационного развития в целях выявления возможностей обеспечения динамичного развития отрасли;

- обоснование необходимости рассмотрения в качестве приоритетного направления развитие и распространение социального туризма в рамках социальной политики государства.

Научная новизна исследования определяется следующими аргументами:

- впервые в условиях создания социального государства и формирования социально-ориентированной рыночной экономики социальная сфера рассмотрена в качестве объекта исследования кыргызской географической науки, определена ее роль в возрождении человеческого капитала и размещении производительных сил с социально-географической

точки зрения; отражены с уточнением уровни возникновения и развития туристских потребностей на стадиях формирования благосостояния людей;

-впервые обосновано социальное значение туристской отрасли в качестве самой главной функции ее деятельности и углублены теоретические и научно-методические положения его изучения;

-определен социальный потенциал развития и размещения туристской отрасли южного региона Кыргызстана и составлен социальный портрет типичного кыргызского туриста;

-предложены направления повышения социального значения развития и размещения туризма на уровне региона и уточнено значение отраслевого развития социальной сферы в формировании туристских потребностей на стадийной основе;

-определены значение и виды социального туризма с обоснованием необходимости его распространения в качестве приоритетного направления социальной политики государства.

Практическая значимость работы. Материалы диссертации подтверждают необходимость совместного рассмотрения социального значения и результатов туристской отрасли в различных государственных и региональных программах развития в Кыргызстане; могут быть использованы государственными органами, регулирующими сферу туризма и социального комплекса при разработке нормативно-правовых и организационно-экономических материалов, распространении мер социальной защиты, создании бизнес-структур социального значения, а также профсоюзными неправительственными и др. организациями при проведении целевых мероприятий. Отдельные результаты научно-теоретических исследований использованы соответствующими структурами Баткенской областной администрации и мэрии города Ош, а также в учебном процессе в ОшТУ.

Экономическая значимость результатов исследования. Результаты диссертационного исследования могут способствовать пропорциональному размещению туристской отрасли южного региона Кыргызстана с учетом повышения его экономической значимости; предложения по внедрению туристских инноваций способствуют приведению материально-технической базы всей социальной сферы в соответствие с современными требованиями и повышению социально-экономического положения населения, предприятий и региона.

Основные положения диссертации, выносимые на защиту:

1. Теоретическое и научно-методическое обоснование социальной сферы и туризма как социальной отрасли в условиях создания социального государства, формирования социально-ориентированной рыночной экономики, проведения эффективной социальной политики в Кыргызской Республике; уточнение уровней возникновения и развития туристских потребностей на стадиях формирования благосостояния людей; определение особенностей структурного состава социальной сферы с авторской точки зрения

2. Определение социального потенциала развития и размещения туризма в южном регионе Кыргызстана и его структурных элементов; составление социального портрета современного типичного кыргызского туриста; социально-географический анализ развития и размещения, хозяйственной деятельности инфраструктуры туризма в регионе

3. Направления повышения социального значения развития и размещения туризма в регионе; возможности расширения социального туризма посредством развития социальной сферы как межотраслевого территориального комплекса: отраслевое-стадийное развитие социальной сферы обуславливают формирование туристских потребностей; пути внедрения туристских инноваций, связанных с освоением новых ресурсов в регионе и предложением на рынок.

4. Пути развития и распространения социального туризма как приоритетного направления социальной политики в стране, его виды и формы, предназначенные для соответствующих социальных категорий населения.

Личный вклад соискателя. Обоснована необходимость исследования туризма как одной из главных отраслей социальной сферы для проведения эффективной социальной политики государства; исследованы с авторской точки зрения значение, структура и особенности территориального размещения социальной сферы. Определен социальный потенциал туризма в южном регионе Кыргызстана и проведен социально-географический анализ уровня его развития и размещения; сделана попытка составления социального портрета современного типичного кыргызского туриста. Доказано, что комплексное развитие социальной сферы является необходимым условием формирования туристских потребностей. Обоснована необходимость распространения социального туризма в стране в качестве приоритетного направления социальной политики. Разработаны карты социального развития и размещения туризма в регионе.

Апробация и внедрение результатов исследования. Основные результаты, положения и методические разработки диссертационного исследования докладывались на региональных, республиканских и международных научных конференциях и опубликованы в научных изданиях.

Опубликованность результатов. По материалам диссертации автором были опубликованы 24 научных статьи общим объемом 20 п.л.

Структура работы определена логикой изложения материала, требованиями соблюдения причинно-следственной взаимозависимости положений научного исследования, последовательного перехода от теоретических разработок к методическим решениям и практическим рекомендациям. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы, содержит 16 таблиц, 7 схем, и 4 карт.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении диссертационной работы отражены актуальность темы, цель, задачи, научная новизна, положения, выносимые на защиту, практическая значимость исследования и степень ее апробации.

В I главе рассмотрены теоретические и научно-методические основы исследования социальной сферы и туризма в качестве ее отрасли. В ней исследованы место и роль данного комплекса в современном обществе, его сущность, структурный состав и особенности территориального размещения, и уточнены научно-методические аспекты исследования туризма в качестве отрасли социальной сферы и определено его социальное значение.

Несмотря на то, что категория “социальная сфера” является сравнительно старым понятием, исследование его социальной сущности с географической точки зрения можно считать новым направлением. В настоящее время расширяется структура и масштабы оказываемых данным комплексом услуг, при этом имеются существенные различия в размещении отрасли по стране, и в том числе по регионам, между городской и сельской местностью. В связи с тем, что социальная сфера является новым направлением исследования географической науки, еще не сформированы единые мнения по его теоретической базе, значению, структуре и т.д. При этом следует особо отметить, что географическая наука имеет направленность на исследование не только географических аспектов рассматриваемого сектора, но комплексное изучение его деятельности – его экономических, социальных, общественно-политических и экологических составляющих.

Первая ступень возникновения и устойчивого формирования туристского спроса в обществе определяется понятием «комфортной жизни». Он включает в основном 2 структурных компонента – рабочее место и жилищные и бытовые блага человека, и отражает уровень туристских потребностей.

Развитие социальной сферы в Кыргызстане как единого хозяйственного комплекса в экономической системе государства предопределяется его социально-ориентированной стратегией, стремлением к созданию социально-ориентированной рыночной экономики. В соответствии с целью научного исследования нами обоснованы следующие функции социальной сферы в современном обществе: процесс воспроизводства в обществе и производстве; преодоление расстояния; создание рабочих мест; рациональное использование рабочего времени и досуга; создание благоприятной рабочей атмосферы; обеспечение социальной стабильности в обществе.

Проблемы обеспечения населения услугами решаются не только увеличением численности предприятий и организаций социальной направленности, они зависят напрямую и от рационального размещения данных предприятий и организаций. Другими словами, в пользовании услугами той или иной организации решающую роль может сыграть и расстояние, которое клиент должен будет пройти до нее. Так, по нашим расчетам, если расстояние прохождения клиента пешком до мест общественного питания и реализации продуктов питания превышает 400-500

м, для получения бытовых услуг, или услуг ремонта обуви, парикмахерской, бани - 1000 м, он может отказаться от данных услуг или оставить на будущее.

Безусловно, социальная политика государства: социальная защита населения, повышение уровня жизни населения, обеспечение жильем, развитие массового спорта и т.п. занимают особое место в развитии социальной сферы. Такие мероприятия осуществляются посредством реализации целевых отраслевых программ и оказания адресной поддержки отдельным социальным категориям населения.

С географической точки зрения, одним из направлений повышения эффективности общественного производства является территориальная организация социальной сферы. При этом следует учитывать ее основные особенности. Исследования показали, что рациональное размещение объектов данной сферы по территориям является залогом получения экономической и социальной выгоды от них.

Изучение развития социальной сферы на методической базе экономической и социальной географии имеет свои особенности: здесь акцент при развитии данного комплекса, в первую очередь, делается не на извлечение экономической выгоды, а на получение социальной выгоды. От функционирования социальной сферы, прежде всего, получает разносторонние выгоды население страны.

Следовательно, можно утверждать, что проведение исследований различных аспектов социальной сферы с позиции социальной географии в настоящее время исключают опасения известного ученого-географа Н.Н.Баранского в свое время. В своих трудах он сделал напоминание, что в результате чрезмерного разрыва между физической географией и экономической географией “забывается человек”⁵.

Мы считаем, что социальная география, изучая непосредственно демографические показатели общества вместе с характеристиками социального поведения людей, выполняет роль связующего моста между физической географией и экономической географией.

Безусловно, при исследовании проблем размещенности той или иной отрасли, прежде всего, целесообразно изучение его составной структуры. Потому что структурный состав хозяйства является фактором, влияющим прямо на территориальное размещение. Для обеспечения данной цели, в первую очередь, мы дали трактовку категории «социальной сферы». До настоящего времени не имеется единого определения данной категории и нет единых мнений по определению ее сущности, состава и задач.

Для географической науки социальная сфера – относительно новая категория и отрасль исследования. На основе анализа литературных источников нами предложено следующее определение данной категории: это система отраслей общественного воспроизводства материальных и духовных

⁵Баранский Н.Н. Избранные труды. Научные принципы географии. –Москва: Мысль, 1980. 25-26-б.

благ, направленная на повышение биологической, социальной, экономической и политической активности людей, на удовлетворение их различных жизненных потребностей и совершенствование трудовой деятельности, жизнедеятельности и отдыха людей.

Из этого вытекает, что продукция данного комплекса разносторонняя и разнонаправленная. В связи с этим, в результате анализа литературных источников теоретических обобщений, предлагаем 3 функционально-структурные системы социальной сферы:

1. Жилищно-бытовое обслуживание человека (социально-жилищно-бытовая группа): транспорт по обслуживанию населения, связь по обслуживанию населения, торговля, общественное питание, жилищно-коммунальное хозяйство, бытовое обслуживание, банковская система.

2. Обслуживание человека по физическому развитию (социально-физическая группа): здравоохранение, физкультура и спорт, туризм, социальное страхование и защита, охрана окружающей среды.

3. Обслуживание человека по духовному развитию (социально-духовная группа): образование, наука, культура и искусство, средства массовой информации.

В целях наиболее полного отражения структуры социальной сферы в исследовании нами выполнено его разделение вплоть до объектов: комплекс, группа отраслей, отрасли, объекты.

Считаем, что правильное определение значения отрасли, его односторонняя и общепринятая интерпретация, наиболее точное определение структурного состава способствует разработке целенаправленной социальной политики государства, проведению эффективных социальных мероприятий на местах.

Исследования показали целесообразность определения социальной сферы как территориально-отраслевого комплекса, так как выполнение функций обслуживания имеет местный характер и регулируется спросом местного населения на них, способами их производства и предложения.

Следовательно, в размещении и развитии производительных сил страны социальная сфера имеет решающее значение. Развитая отраслевая и территориальная инфраструктура создает достаточные предпосылки для обеспечения высокого уровня благосостояния населения, формирования высококачественных трудовых ресурсов и интенсивного развития всей экономики. В исследовании нами рассмотрены особенности комплексного развития и размещения туристской отрасли в составе социальной сферы на материалах южного региона Кыргызстана, или Баткенской, Джалал-Абадской и Ошской областей и города Ош.

Несмотря на то, что в Конституции КР нет понятия “туризма”, она определяет основные принципы нормативного регулирования развития туризма. Отсюда, комплексное социальное развитие человеческих благ, создание необходимых условий для формирования туристской отрасли, и вопросы его государственного регулирования имеют конституционно-правовые основы.

При исследовании значения и необходимости развития социальной сферы в современном обществе следует изучение ее научно-методической базы. В соответствии с темой исследования, в систему основных показателей развития социальной сферы и туризма входят: состояние развития материально-технической базы, объем туристских потоков, емкость средств размещения, финансово-экономическая деятельность предприятий туризма и т.д. Здесь, например, объем туристских потоков характеризуется общей численностью туристов, средней продолжительностью их посещения территории и числом туро-дней, и рассчитывается по формуле:

$$Д = \sum_{i=1}^n T_i * t_{ср i}$$

где Д – число туро-дней;

i – вид туризма;

T – количество туристов;

$t_{ср}$ – среднее число дней, проведенных одним туристом в регионе⁶.

Создание необходимых условий для обеспечения развития социальной сферы, и туризма в его составе, для обеспечения туристов комплексом соответствующих услуг (перевозки, размещение, питание, экскурсионные программы и др.) обуславливается уровнем материально-технической базы отрасли. Показатели состояния развития материально-технической базы (кочный фонд средств размещения, количество мест в других предприятиях обслуживания и т.д.) определяют мощность его размещенности в той или иной территории.

Во II главе проведен анализ уровня развития и размещения туризма южного региона Кыргызстана как отрасли социальной сферы. Кроме того, дана оценка социального потенциала развития и размещения туризма в данном регионе, исследовано состояние развития и размещения туристской инфраструктуры, и проведен социально-географический анализ хозяйственной деятельности отрасли туризма.

В стратегиях развития Кыргызской Республики туризм входит в число приоритетных направлений. Так, в Национальной стратегии устойчивого развития на 2013-2017 годы отмечается, что туризм играет важную роль, в первую очередь, в решении социальных задач, в нем назначены отдельные крупные проекты на будущее в данной сфере.

Из каких элементов состоит социальный потенциал туризма по структуре? В него входят: основные статистические демографические показатели населения (численность и его динамика, национальный, половозрастной состав, плотность размещения, урбанизация, средняя продолжительность жизни и т.п.), социальное положение, уровень образования, семейное положение, возможности получения доходов

⁶Помелова Е.В. Въездной туризм и его влияние на социально-экономическое развитие региона. Дисс. канд. экон. наук. –Санкт-Петербург, 2006. -180 с. 46-47-б.

домохозяйств, рост фонда свободного времени, миграционное движение и т.д.

По официальным статистическим данным, численность населения Кыргызстана на начало 2017 года составило 6140 тыс. человек. При этом, решающее влияние на увеличение численности населения оказывает естественный прирост. Годовой темп прироста численности населения в 2016 году составил 2%, это намного выше по сравнению со средним мировым показателем, который был равен 1,2%. Национальный, половой и возрастной состав населения – важный социальный показатель, определяющий объем туристских потоков и “ассортимент” оказываемых услуг. В Кыргызстане проживают представители около 80 национальностей. Поэтому в стратегии туристского предложения следует учитывать менталитет, традиции, обычаи и пожелания разных национальностей. Половой состав населения республики характеризуется незначительным преобладанием численности женщин (их больше на 83305, или составляет 50,7%). Наиболее важным показателем населения республики является его возрастной состав, т.е. соотношение групп населения до трудоспособного, трудоспособного и старше трудоспособного возраста. Так, на начало 2017 года 33,6% общей численности населения составили дети и подростки, 59,1% - трудоспособные и 7,3% - люди старше трудоспособного возраста. Урбанизация – главный фактор, генерирующий туристскую потребность: городской образ жизни, улучшение материальных и культурных условий жизнедеятельности людей, а также высокая плотность населения и др. способствуют выходу людей на другие сферы, изменению образа жизни. Средняя продолжительность жизни в Кыргызстане в 2016 году был равен 70,9 годам (следует отметить, что это меньше мирового показателя приблизительно на 1 год). В целях туризма могут быть использованы выходные дни, нерабочие праздничные дни и время отпуска. К показателям качества социального положения населения можно отнести уровень жизни населения. Уровень жизни людей зависит, в первую очередь, от их занятости. Статистические данные показывают, что число безработных в Кыргызстане уменьшается из года в год: если в 2005 году зарегистрировано 68004 безработных, в 2015 году, численность безработных сократилось на 11994 человек, составив 56010 человек (уровень безработицы составил 7,6%). Проведенный анализ по региону показал, что в 2015 году удельный вес безработных в их общей численности по республике составил: Баткенской области – 10,5% (уровень безработицы 10,7%), Джалал-Абадской области – 22,0% (7,7%), Ошской области – 19,9% (6,0%), города Ош – 4,4% (3,9%). По данному показателю лидируют по республике Джалал-Абадская и Ошская области. Уровень образования населения – один из основных качественных показателей его социального положения. Во всем мире 86,3% населения старшего возраста является образованным, а в нашей стране данный показатель составляет 99%. Домохозяйства и их возможности получения доходов (предпринимательские способности). Показателем, наиболее полно и реально отражающим уровень доходов населения являются среднемесячные доходы на душу населения. В период 2006-2016 годов этот

показатель возрос с 1111,5 сомов до 4258,0 сомов, т.е. почти в 4 раза. В то же время, среднемесячные потребительские расходы домохозяйств увеличились с 1064,21 сомов до 2896,82 сомов, или в 3 раза. Вызывает интерес и их структура. К примеру, значительную часть источников доходов (около 65%) занимают заработная плата и доходы от предпринимательской деятельности.

Размещение туристских предприятий региона на 2016 год приведено на карте 1.

Неравномерность размещения туризма в Кыргызстане обусловлена не только природно-географическими и экономическими особенностями его регионов, но и разной степенью социального положения в них. Полноценное функционирование механизмов рыночной экономики приводит к изменению состава оказываемых населению предприятиями-организациями социальной инфраструктуры услуг.

Одним из необходимых при определении социального потенциала туризма является составление социального портрета современного туриста. Для этой цели нами сделана попытка создания социального портрета типичного современного кыргызского туриста.

К основным направлениям повышения социально-экономической эффективности туризма можно отнести дальнейшее улучшение территориальной организации сети предприятий. Сеть размещения туристских объектов в южном регионе в настоящее время приведена в таблице 1.

Таблица 1 – Динамика численности предприятий региона, осуществляющих деятельность в сфере туризма за 2012-2016 гг.

	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	Темп роста, в 2016 г. в %ах к 2012 г.
<i>Гостиницы</i>						
Баткенская область	3	4	5	5	5	166,7
Джалал-Абадская область	10	10	10	10	11	110,0
Ошская область	3	3	3	3	3	100
Город Ош	8	10	11	11	10	125,0
Всего	24	27	29	29	29	120,8
<i>Учреждения туризма и отдыха</i>						
Баткенская область	1	4	4	4	4	400
Джалал-Абадская область	20	21	23	27	27	135,0
Ошская область	5	5	5	5	5	100
Город Ош	9	9	9	10	11	122,2
Всего	35	39	41	46	47	134,3
<i>Туристские агентства</i>						
Баткенская область	16	16	12	12	12	75,0
Джалал-Абадская область	55	60	61	59	61	110,9
Ошская область	18	20	19	22	24	133,3
Город Ош	133	139	144	152	157	118,0
Всего	439	492	529	599	676	153,9

<i>Санаторно-курортные учреждения</i>						
Баткенская область	3	3	4	4	4	133,3
Джалал-Абадская область	8	9	9	9	9	112,5
Ошская область	4	4	5	5	5	125,0
Город Ош	6	6	6	6	6	100
Всего	21	22	24	24	24	114,3

Источник: Туризм в Кыргызстане. 2012-2016. Статистический сборник. -Бишкек, 2016. – с. 24-25.

Как видно из данных таблицы, за последние 5 лет количество предприятий сферы туризма в южном регионе имело тенденцию к увеличению. Точнее, число гостиниц в регионе увеличилось на 5 единиц, учреждений туризма и отдыха – на 12, туристские агентства, преобладающие по количеству – на 237, санаторно-курортные учреждения - на 3 единиц. Общий прирост численности организаций составил 33%. При этом следует отметить резкое увеличение числа туристских агентств. Так, только по городу Ош за 5 лет прибавилось 24 хозяйственных единиц.

Далее проведено сравнение вышеуказанных показателей региона за 2016 год с республиканскими. Так, удельный вес гостиниц в республиканском показателе составил 17,3%, учреждений туризма и отдыха – 20,4%, туристских агентств – 28,1%, санаторно-курортных учреждений – 32%. Несмотря на введение в действие современных объектов туризма, материально-техническая база туристской отрасли региона, ее размещение в настоящее время не соответствует региональному рекреационному потенциалу. В данной территории расположена Жалал-Абад область, занимающая 2 место после Иссык-Кульской области по природно-туристскому потенциалу. Исследования в данном направлении подтвердили, что область входит в категорию “самых благоприятных” рекреационных территорий.

Бузуловно, показатели емкости средств размещения и их стоимости неодинаковы. Результаты анализа, проведенного по данным гостиниц, являющихся их классических примером, изображены наглядно на графике 1.

График 1. Основные показатели деятельности гостиниц в регионе за 2016 год

Особое значение в составе туристской инфраструктуры имеет работа специализированных средств размещения. Их номерной фонд, несомненно, играет решающую роль в принятии и размещении туристов.

Таким образом, несмотря на то, что построены современные объекты, в целом, материально-техническая база туризма в регионе не соответствует туристскому потенциалу страны, его объекты по всем параметрам не отвечают международным стандартам.

Для достижения цели развития инфраструктуры национального туризма требуется реализация мер в республиканском и региональном масштабах. Здесь следует отметить одно важное обстоятельство: в настоящее время основное внимание при развитии туристской инфраструктуры уделяется центральным регионам (в основном городу Бишкек) и Иссык-Кульской области, являющейся главным рекреационным центром страны. В республике не проводится региональная “уравнивающая” (пропорциональная) политика, не функционируют региональные регулирующие рычаги (например, по направлению инвестиционных вложений в соответствующие сферы). В сфере туризма не используются такие программы, как комплексное прогнозирование, долгосрочное планирование, “равномерная” территориальная организация, применяемые в других смежных отраслях. Мы считаем, что целесообразно проводить некоторые крупные социальные или экономические мероприятия в государственных масштабах “по принципу очередности регионов”.

Эффективное развитие и пропорциональное размещение инфраструктуры в области туризма напрямую зависит от привлечения внутренних и внешних инвестиций. На юге Кыргызстана еще не проведено крупномасштабных мероприятий в данном направлении. Для формирования современной туристской инфраструктуры необходимо создание благоприятных правовых и организационно-экономических условий для привлечения отечественных и иностранных инвестиционных вложений, применение зарубежного опыта в сфере рекреации, внедрение международных передовых технологий.

В официальной статистике нет региональных данных по инвестициям, и поэтому по общереспубликанским показателям можно определить положение в этой области. Так, за 2016 год в сферу туризма привлечено прямых иностранных инвестиций в размере 3,4 млн долларов США, что по сравнению с 2015 годом меньше в 2,5 раза. При этом в общем объеме прямых иностранных инвестиций за 2016 год доля инвестиций в туризм составила 0,4% (в 2015 году 0,5%).

Состояние вторичных элементов туристской инфраструктуры – объектов транспорта, связи, общественного питания характеризуется слабым состоянием основных средств. В частности, средства авиасообщений, являющейся основным перевозчиком иностранных туристов, органичены по количеству, географической зоне охвата.

Для проведения социально-географического анализа туристской деятельности необходимо исследование деятельности соответствующих хозяйствующих субъектов. На 1 января 2017 года в Кыргызстане зарегистрировано 104,1 тыс. хозяйствующих субъектов (юридических и частных лиц), прямо или косвенно осуществляющих деятельность в сфере туризма. В их число входят все предприятия туристского значения, общественного питания, средства размещения, транспортные организации, особо охраняемые заповедники и природные парки и т.д. 11 тыс. (или 10,6%) из этих многочисленных субъектов ведут напрямую работу в области отдыха и туризма: это гостиницы, базы отдыха, оздоровительные центры, рестораны и др.

Валовая добавленная стоимость, созданная в сфере туризма в 2016 году составила 21,5 млрд. сомов, что составляет 4,7% ВВП страны.

Как правило, центральным компонентом экономического или социально-географического анализа туристской отрасли являются клиенты-туристы. В связи с этим нами исследованы показатели, связанные с туристами, со сферами и процессами их обслуживания. Статистические данные свидетельствуют о динамике роста числа туристов (отдыхающих), обслуживаемых в Кыргызстане (табл. 2).

Таблица 2 – Динамика показателей обслуживания туристов в Кыргызстане за 2012-2016 годы

Показатели	2012		2013		2014		2015		2016		Темп роста, в 2016 г. в %ах к 2012 г.
	число	уд.вес, %	число	уд.вес, %	число	уд.вес, %	число	уд.вес, %	число	уд.вес, %	
Общее количество туристов, тыс. чел.	1199,4	100	1132,2	100	1245,0	100	1265,1	100	1273,2	100	106,1
в т.ч.											
в организованном секторе	631,9	52,7	671,6	59,3	698,0	56,1	706,4	55,8	627,6	49,3	99,3
в неорганизованном секторе	567,5	47,3	460,6	40,7	547,0	43,9	558,7	44,2	645,6	50,7	113,7

Источник: рассчитано автором на основании данных Нацстаткома КР

В целом, наблюдается тенденция увеличения показателей обслуживания туристов (около 10% в год), за исключением 2013 года (отмечается снижение по сравнению с предыдущим годом в 5,6%). Следует

отметить, что удельный вес отдохнувших в организованном секторе превышает 50% за исключением 2016 года. Однако, это не очень хороший показатель (не достигает до 60%), поскольку по-прежнему преобладает число туристов, отдыхающих в неорганизованном секторе из-за недостаточности инфраструктуры обслуживания и неразвитости сервиса.

Для проведения анализа туристов по географическим признакам (т.е по фактору страны приезда) изучены данные за 2016 год (табл. 3).

Таблица 3 - Географические признаки туристов, обслужившихся предприятиями туризма в регионе за 2016 год

Территориальные единицы	Общее число		в том числе					
			из стран кроме СНГ		из стран СНГ		граждане Кыргызстана	
	число	уд.вес, %	число	уд.вес, %	число	уд.вес, %	число	уд.вес, %
Баткенская область	10469	7,6	84	2,3	334	24,2	10051	7,6
Джалал-Абадская область	78123	56,8	1479	39,6	262	19,0	76382	57,6
Ошская область	17948	13,0	-	-	-	-	17948	13,6
Город Ош	31073	22,6	2170	58,1	782	56,8	28121	21,2
Всего	137613	100	3733	100	1378	100	132502	100

Источник: рассчитано автором на основании данных Нацстаткома КР

По результатам анализа данных таблицы в трех направлениях можно получить следующую картину:

1. По общим количественным показателям. По общему числу туристов, обслуживаемых в 2016 году территории в регионе резко отличаются друг от друга: лидирует Джалал-Абадская область с удельным весом 56,8%, на 2-ом месте город Ош (22,6%) с числом туристов, меньшим по сравнению с ней более чем в 2 раза, следующие области также имеют показатели меньше почти на 50%.

2. По числу туристов, приехавших из других стран. При определении экономической эффективности туристской деятельности имеют решающее значение следующие, показатели приведенные в таблице – число туристов, прибывших со стран, кроме СНГ и стран СНГ. Однако, к сожалению, данные показатели резко отличаются друг от друга по территориальным единицам.

Общая численность иностранных гостей, посетивших регион в 2016 году составила 5111 человек, что составило лишь 3,7% приехавших в республику иностранных туристов. В регионе преобладает число приехавших из стран СНГ, при этом 60% из них посетили самый крупный на юге город – город Ош.

3. По внутреннему туристскому движению. В социальной политике государства и политике в области туризма особое место занимают вопросы развития внутреннего туризма. Удельный вес граждан Кыргызстана, обслужившихся в регионе в общем туристском потоке равен 96,3%, а в общереспубликанском показателе – 26,7%. Разумеется, это очень мало для региона, занимающего почти 40% территории и более 50% населения республики. Если учесть, что в этом году в регионе проживало 3241,6 тыс. человек, то только 4% из них пользовались туристскими услугами. Это означает, что население южного региона с туристской точки зрения абсолютно неподвижно. Мы считаем, что это негативное явление для социально-ориентированного государства и требует неотложных мер в данной сфере в государственных масштабах и на уровне территориальных управлений.

В целях развития туристской отрасли в регионе требуется совершенствование материально-технической базы специализированных средств размещения в соответствии с современными требованиями и социальными возможностями местного населения. Кроме того, необходимо разработать различные виды рекреационных занятий, расширить услуги, предоставляемые клиентам в области отдыха и развлечений. Также для решения вышеуказанных задач следует увеличить специальные средства, выделяемые с государственного бюджета для уязвимых слоев населения, социальные пакеты предприятий.

На наш взгляд, при рассмотрении туристского движения в соответствии с темой исследования имеет социальное значение также оценка услуг в сфере туризма.

Считаем, что открытие в национальной статистике специального раздела “производство товаров для туризма” создаст предпосылки для проведения в сфере туризма научных исследований и практических (аналитических) работ. Представляют интерес данные в данном разделе относительно юрт, национальной одежды, в том числе калпаков, сувениров с национальным колоритом. Изготовление и реализация таких товаров, во-первых, удовлетворяет особый спрос иностранных туристов, и способствует улучшению социального положения соответствующих слоев местного населения (мастеров, швей, продавцов и др.). Как правило, имеются возможности для реализации таких изделий по значительно дорогим ценам.

Таким образом, за последние годы улучшается качество оказываемых клиентам-туристам услуг из года в год. Вместе с тем, уровень личного пользования туристскими услугами зависит от причин территориальной дифференциации: структура и состояние развития производства в регионе,

историко-географические особенности образа жизни населения, национальные традиции, местные обычаи и т.п.

В III главе рассмотрены направления повышения социального значения развития туризма в южном регионе Кыргызстана, которые были исследованы в следующих темах: обоснование необходимости развития социальной сферы как межотраслевого территориального комплекса в качестве предпосылки социального развития; обобщение инновационного развития туризма как основы освоения производства новых туристских ресурсов и услуг; обоснование в качестве приоритетного направления социальной политики государства необходимости развития и распространения социального туризма.

Следует отметить, что проблемы социального развития сегодня во многом имеют региональный характер. Проведение правительством специальной социальной политики, учитывающей региональные особенности при их решении – требование современности. Поэтому мы считаем, что комплексное развитие социальной сферы может быть полноценно раскрыто только с географических аспектов.

В работе дана характеристика отдельных отраслей социальной сферы с выявлением их значимости в развитии туризма. Предложенная нами схема показывает, что успешное функционирование 3 стадий отраслевой структуры социальной сферы в жизнедеятельности человека обуславливает возникновение туристского спроса, определяет развитие туризма как отрасли.

Развитие социальной сферы как межотраслевого территориального комплекса взаимосвязано со всесторонним развитием регионов. В этом направлении нами отмечены соответствующие интегральные направления показателей развития Концепции региональной политики Кыргызской Республики на 2018-2022 годы.

В качестве наиболее важного направления программы улучшения благосостояния населения, повышения качества обслуживания в Кыргызстане необходимо создание высокоразвитой инфраструктуры социальной сферы на инновационной основе. Развитие туризма, повышение его социально-экономического значения на данном этапе невозможно без применения инновационных механизмов.

Нами в работе обозначены следующие основные направления инновационной деятельности в туристском рынке: а) применение новой техники и технологий при производстве традиционных туристских товаров и оказании услуг; б) освоение новых туристских территорий и ресурсов; в) поиск и освоение новых рынков сбыта туристских товаров и услуг.

В рациональной территориальной организации производительных сил занимают особое место размещение туристской инфраструктуры и его региональное развитие. Оно создает достаточные условия для уравнивания региональных различий в образе и уровнях жизни населения, для оптимального территориального распределения общественного труда во всех регионах.

Кыргызская Республика, как государство, придерживающееся социально-ориентированной политики, в качестве приоритетной отрасли должна развивать социальный туризм в составе туристской отрасли. На основании этого через доступные для всех туристские услуги будут реализованы конституционные права граждан республики на отдых, свободное передвижение, укрепление здоровья, жизнь в благоприятной окружающей среде, свободный доступ к информации, социальная защита т.д.

Существуют следующие виды и формы социального туризма для нуждающихся категорий населения: познавательный туризм, туризм для укрепления здоровья, лечебный туризм, спортивный туризм, семейный туризм, детский, подростковый и молодежный туризм, туризм ветеранов, экологический туризм, туризм для соотечественников за рубежом, туризм лиц с ограниченными возможностями здоровья. В данном виде социального туризма имеет важное значение понятие “курорт беспрепятственной сферы”, так как оно предполагает участие лиц с ограниченными возможностями здоровья в деятельности туризма беспрепятственно.

Таким образом, развитие социального направления туризма, его всесторонняя поддержка и регулирование государством способствует реализации таких стратегических задач, как создание социальной модели рыночной экономики в стране, повышение эффективности социальной политики, установление социальной справедливости для всех слоев населения, обеспечение уязвимые слои населения доступными социальными услугами.

ОСНОВНЫЕ ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

1. Научное исследование социальной сферы является новым направлением кыргызской географической науки. Изучение факторов, закономерностей и особенностей деятельности данного хозяйственного комплекса, его места в процессе воспроизводства, в решении социально-экономических проблем общества соответствует требованиям современного общества и социально-ориентированного государства. Цель географического исследования – определение соответствия распространения объектов обслуживания размещению потребителей данных услуг.

2. Исследование социальной сферы и туризма с социальной точки зрения является новым направлением кыргызской экономической и социальной географии. Раскрытие закономерностей и особенностей ее деятельности и определение ее значения в процессе воспроизводства, выявление ее значимости в социально-экономическом развитии в настоящей работе изучено на примере туризма. Повышение значения социальной сферы в условиях рыночной экономики требует проведения исследования социальной функции, количественного и качественного анализа материально-технической базы данной отрасли.

3. Имеет значение рассмотрение данной сферы в качестве межотраслевого территориального комплекса. Предлагаем его следующую

функционально-структурную систему: а) жилищно-бытовое обслуживание человека; б) обслуживание человека по физическому развитию; в) обслуживание человека по духовному развитию.

4. Несмотря на то, что в Конституции КР нет понятия “туризма”, она является базой законодательства в сфере туризма и определяет основные принципы регулирования развития туризма, имеющие высшую юридическую силу. Другими словами, понятие “социального государства” в основном законе определяет направленность государственной политики на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободу граждан.

5. Важна также оценка социального потенциала развития и размещения туризма, она обуславливает комплексное развитие отрасли в результате мультипликативного эффекта. С учетом результатов проведенных исследований и наблюдений можно охарактеризовать социальный портрет современного среднестатистического типичного кыргызского туриста.

6. Неравномерность размещения туризма в Кыргызстане обусловлена не только природно-географическими и экономическими особенностями его регионов, но и разной степенью социального положения в них. В республике не проводится региональная “уравнивающая” (пропорциональная) политика, не функционируют региональные регулирующие рычаги. В сфере туризма не используются такие программы, как комплексное прогнозирование, долгосрочное планирование, “равномерная” территориальная организация, применяемые в других смежных отраслях.

7. С переходом на рыночную экономику произошли значительные изменения в материально-технической базе, структуре обслуживания, функциях и значении туризма. Наиболее важным условием дальнейшего территориально-отраслевого развития и пропорционального размещения туризма на единой народнохозяйственной основе является активное внедрение туристских инноваций.

8. В Кыргызской Республике в качестве приоритетной отрасли социальной сферы необходимо развивать и распространять социальный туризм. На основании этого через доступные для всех туристские услуги будут реализованы конституционные права граждан республики на отдых, свободное передвижение, укрепление здоровья, жизнь в благоприятной окружающей среде, свободный доступ к информации, социальная защита т.д.

СПИСОК ТРУДОВ ОПУБЛИКОВАННЫХ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

1. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Вопросы маркетинга в туризме [Текст]: / Н.Т.Кожомбердиева, А.Т.Сатыбаев, С.Ж.Артыкбаева // Материалы международной научно-теоретической конференции «Туризм и экономика», посвященной Году поддержки и развития туризма в Кыргызстане. – Ош, 2001. – С. 30-33.

2. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. О структуре рекреационного комплекса [Текст]: / А.Г.Низамиев, С.Ж.Артыкбаева // Материалы международной

научно-теоретической конференции «Туризм и экономика», посвященной Году поддержки и развития туризма в Кыргызстане. – Ош, 2001. – С. 39-46.

3. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Роль маркетинга в развитии туризма юга Кыргызстана [Текст]: / С.Ж. Артыкбаева, А.К. Атабеков // Известия Ошского технологического университета. – Ош, 2010. - №1. - С. 226-230.

4. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Вопросы развития туризма на Великом Шелковом пути [Текст]: / С.Ж. Артыкбаева, А.К. Атабеков // Известия Ошского технологического университета. – Ош, 2010. - №1. - С. 213-216.

5. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Ошская область как объект краеведческого туризма (предпосылки, проблемы, предложения) [Текст]: / А.Г. Низамиев, С.Ж. Артыкбаева // Материалы международной научно-практической конференции «Туристическое и географическое краеведение в условиях кластерно-инновационного развития Казахстана». – Алматы, 2013. - С. 33-36.

6. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Уровень бедности населения как показатель экономического роста [Текст]: / С.Ж. Артыкбаева, Б.Б. Батаев // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – Бишкек, 2013. - С. 39-42.

7. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Основные проблемы трудовой миграции из Кыргызстана в Россию [Текст]: / С.Ж. Артыкбаева, Ж.У. Усанова // Наука, новые технологии и инновации. – Бишкек, 2013. - №5. - С. 234-238.

8. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Особенности и проблемы менеджмента в гостиничном бизнесе [Текст]: / С.Ж. Артыкбаева, Ж.У. Усанова // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – Бишкек, 2014. - №1. - С. 8-11.

9. **Артыкбаева, С.Ж.** Особенности развития туристского рынка Кыргызской Республики и его перспективы [Текст] / С.Ж. Артыкбаева // Молодой ученый. – Казань, 2015. - №3 (83). - С. 909-913.

10. **Артыкбаева, С.Ж.** Повышение качества обслуживания и подготовка кадров для туристской отрасли южных регионов Кыргызской Республики [Текст] / С.Ж. Артыкбаева // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы физической культуры, спорта и туризма». - Уфа, 2015. - С. 65-72.

11. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Развитие институционального механизма социальной защиты детей в Кыргызстане в условиях суверенности [Текст]: / С.Ж. Артыкбаева, Н.А. Марасулова // Материалы VI международной научной конференции «Актуальные вопросы современной педагогики». - Уфа, 2015. - С. 28-31.

12. **Артыкбаева, С.Ж.** Проблемы антикризисного регулирования и управления социально-экономическими процессами Кыргызской Республики [Текст] / С.Ж. Артыкбаева // Экономика и предпринимательство. – Москва, 2014. - №11 (ч.4) - С. 147-150.

13. **Артыкбаева, С.Ж.** Социальное положение и уровень жизни населения Кыргызской Республики [Текст] / С.Ж. Артыкбаева // Материалы IV международной научной конференции «Экономика, управление, финансы». - Пермь, 2015. - С. 194-197.

14. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Рекреационные ресурсы Юго-Западного Тянь-Шаня и их зависимость от природных и социальных факторов (аналитический обзор литературы)[Текст] / С.Ж.Артыкбаева, А.К.Култаева // Молодой ученый. – Казань, 2015. - №8 (88). – С. 357-359.

15. **Артыкбаева, С.Ж.** Развитие и размещение туризма в Кыргызстане: эколого-экономическое обоснование[Текст]: / А.Г.Низамиев, А.К.Култаева, С.Ж.Артыкбаева // Молодой ученый. – Казань, 2015. - №8 (88). – С.360-363.

16. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Оценка динамики социально-экономической дифференциации южных регионов Кыргызской Республики[Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Г.А.Маметова // Материалы III международной научной конференции «Актуальные вопросы экономики и управления». – Москва, 2015. - С.120-124.

17. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Анализ финансового состояния предпринимательской деятельности в сфере туризма Ошской области Кыргызской Республики[Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, П.К.Алишева // Молодой ученый. – Казань, 2016. - № 2 - С. 424-427.

18. **Артыкбаева, С.Ж.** Сущность и особенности маркетинга в сфере образования[Текст] / С.Ж.Артыкбаева // Материалы VIII международной научной конференции «Проблемы и перспективы развития образования». - Краснодар: Новация, 2016. - С. 43-47.

19. **Артыкбаева, С.Ж.** Оценка качества жизни населения как форма изучения социально-географического пространства Кыргызской Республики [Текст] / С.Ж.Артыкбаева // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - Москва, 2015. - №11 - С. 84-89.

20. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Роль международного туризма в развитии экономики Кыргызской Республики [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Э.Н.Толонов // Успехи современной науки и образования. - Белгород, 2016. Т.3. - №11. - С.160-165.

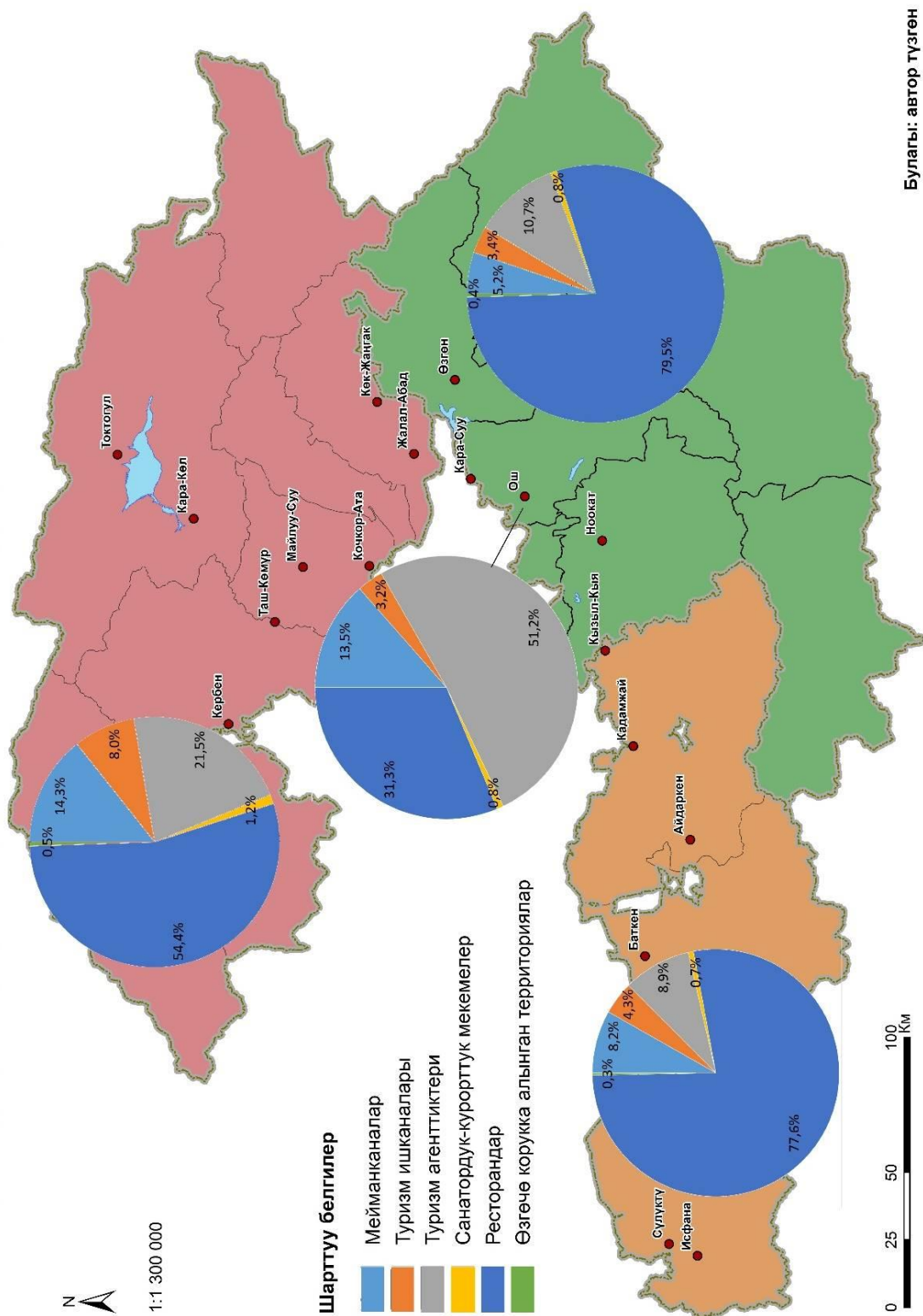
21. **Артыкбаева, С.Ж.ж.б.** Жаратылышты рекреациялык пайдалануунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / С.Ж.Артыкбаева, А.К.Култаева // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. - Ош, 2016. - №4. – 62-65-б.

22. **Артыкбаева, С.Ж.** и др. Роль семьи в формировании социальной защищенности детей (аналитический обзор литературы)[Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Н.А.Марасулова, Ж.Жанибеккызы // Материалы IV международной научной конференции «Право: современные тенденции». - Краснодар, Новация, 2017. - С. 63-65.

23. **Артыкбаева, С.Ж.ж.б.** Социалдык чөйрөнүн тармактык курамы жөнүндө [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, Б.М.Айтыкулова, Ж.Т.Шерматова // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. Атайын чыгарылыш (6). - Ош, 2017. - 174-178-б.

24. **Артыкбаева, С.Ж.ж.б.** Социалдык чөйрөнүн калыптануу зарылдыгы жана анын азыркы коомдогу мааниси [Текст]: / С.Ж.Артыкбаева, А.Г.Низамиев, Б.М.Айтыкулова, // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. Атайын чыгарылыш (6). - Ош, 2017. - 188-192-б.

Карта 1. Территориальное распределение предприятий, задействованных в сфере туризма, в 2016 году в южном регионе

Артыкбаева Сонунбү Жумабековнанын “Социалдык чөйрөнүн өнүгүүсүндө туристтик тармактын ролу (Кыргызстандын түштүгүнүн мисалында)” деген темадагы 25.00.24. – экономикалык, социалдык жана саясий география адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: социалдык чөйрө, туризм, социалдык туризм, аймак, аймактын социалдык потенциалы, социалдык-географиялык талдоо, туристтик инфраструктура, туристтик инновация, социалдык туризмдин түрлөрү.

Изилдөө объектиси: Кыргызстандын түштүк аймагында социалдык чөйрөнүн, анын курамында туристтик тармактын өнүгүүсү жана жайгашуусу.

Изилдөө максаты: Социалдык чөйрөнүн структуралык жана функционалдык өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү менен анын өсүп-өнүгүүсүндөгү Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында туризм тармагынын социалдык маанисин аныктоо.

Изилдөө ыкмалары: анализ жана синтез, салыштырма-географиялык, статистикалык, картографиялык, геоинформациялык, талаалык изилдөө.

Алынган жаңылыктар: социалдык чөйрө алгачкы жолу кыргыз география илиминин изилдөө объектиси катары анын азыркы коомдогу мааниси, адам капиталын кайра жаратуудагы жана өндүргүч көчтөрдү жайгаштыруудагы ролу социалдык-географиялык жактан каралды; социалдык чөйрө түшүнүгү жана анын структуралык курамы жаңы көз карашта такталды; алгачкы жолу туризм тармагынын социалдык мааниси анын эң башкы функциясы экендиги негизделди; Кыргызстандын түштүк аймагынын мисалында туризм тармагынын өнүгүү жана жайгашуусунун социалдык потенциалы аныкталды; туризм инфраструктурасынын аймактык өнүгүү жана жайгашуу деңгээлине жана туризмдин чарбалык ишмердүүлүгүнө социалдык-географиялык жактан талдоо жүргүзүлдү; аймактын деңгээлинде туризмдин өнүгүү жана жайгашуусунун социалдык маанисин жогорулатуу багыттары сунушталды.

Пайдалануу даражасы: изилдөөнүн жыйынтыктары, жоболору жана усулдук сунуштары аймактык, республикалык жана эл аралык конференцияларда баяндама жасалган жана талкууланган, айрым чет элдик илимий журналдарда жарыяланган. Теориялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары ОшТУнун студенттери үчүн айрым предметтердин бөлүгү катары пайдаланылды.

Колдонуу тармагы: изилдөөнүн жыйынтыктары жана сунуштары туризм тармагын жетектөөчү жана уюштуруучу мекемелеринде, аймактык башкаруу органдарында, орто жана жогорку окуу жайларынын окуу процессинде колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

Диссертационной работы Артыкбаевой Сонунбу Жумабековнына тему: «Роль туристской отрасли в развитии социальной сферы (на примере юга Кыргызстана)», представленной на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 25.00.24 - экономическая, социальная и политическая география

Ключевые слова: социальная сфера, туризм, социальный туризм, регион, социальный потенциал региона, социально-географический анализ, туристская инфраструктура, туристская инновация, виды социального туризма.

Объект исследования: развитие и размещение социальной сферы на юге Кыргызстана, в том числе туристской отрасли.

Цель исследования: раскрытие структурных и функциональных особенностей социальной сферы и определение социального значения туристской отрасли в ее развитии на примере южного региона Кыргызстана.

Методы исследования: анализ и синтез, сравнительно-географический, статистический, картографический, геоинформационный, полевые исследования.

Научная новизна исследования определяется следующими аргументами: впервые в условиях создания социального государства и формирования социально-ориентированной рыночной экономики социальная сфера рассмотрена в качестве объекта исследования кыргызской географической науки, определена ее роль в возрождении человеческого капитала и размещении производительных сил с социально-географической точки зрения; отражены с уточнением уровни возникновения и развития туристических потребностей на стадиях формирования благосостояния людей; впервые обосновано социальное значение туристской отрасли в качестве самой главной функции ее деятельности и углублены теоретические и научно-методические положения его изучения; определен социальный потенциал развития и размещения туристской отрасли южного региона Кыргызстана и составлен социальный портрет типичного кыргызского туриста; предложены направления повышения социального значения развития и размещения туризма на уровне региона и уточнено значение отраслевого развития социальной сферы в формировании туристских потребностей на стадийной основе; определены значение и виды социального туризма с обоснованием необходимости его распространения в качестве приоритетного направления социальной политики государства.

Степень использования: результаты, положения и методические рекомендации исследования были доложены и обсуждены на региональных, республиканских и международных конференциях, опубликованы в зарубежных научных журналах. Результаты теоретического исследования использованы в качестве разделов некоторых предметов для студентов ОшТУ.

Область применения: результаты и рекомендации исследования могут быть использованы в учреждениях, руководящих туристской отраслью или регулирующих ее, органах территориального управления, в учебном процессе средних и высших учебных заведений.

SUMMARY

Of dissertation by ArtykbaevaSonunbuZhumabekovna, on the topic: “The role of Tourism Industry in the Development of the Social Sphere (case study: the South of Kyrgyzstan)” for the degree of Candidate of Geographical Sciences, major: 25.00.24 - economic, Social and Political Geography

Key words: social sphere, tourism, social tourism, region, social potential of the region, socio-geographical analysis, tourist infrastructure, tourism innovation, types of social tourism.

Object of the study: Development and location of the social sphere in the south of Kyrgyzstan, including the tourism industry.

Objective: To reveal the structural and functional characteristics of the social sphere and to determine the social significance of the tourism industry in its development by the example of the southern region of Kyrgyzstan.

Research methods: analysis and synthesis, comparative-geographic, statistical, cartographic, geoinformation, field studies.

The obtained results and novelty: for the first time ever the social sphere was considered from the point of view of social geography as an object of study of Kyrgyz geographic science, its social significance, its role in the revival of human capital and the location of productive forces were also considered; the concept of the social sphere and its structural composition were presented from a new point of view; for the first time ever it was justified that the social significance of the tourism industry is its most important function; on the example of the southern region of Kyrgyzstan, the social potential for the development and location of the tourism industry was defined; a socio-geographical analysis of the level of territorial development and location of tourist infrastructure and economic activities of tourism was carried out; the directions of increasing the social significance of the development and location of tourism at the regional level were presented.

Degree of use: the results, provisions and methodological recommendations of the study were presented as a report and discussed at regional, national and international conferences, published in some foreign scientific journals. The results of the theoretical research were used as sections of some subjects for students of Osh Technological University.